

Pogány György

A könyvtári állomány politikai célú megtisztítása, selejtezése 1945 után*

A második világháború okozta pusztításon túl a magyar könyvtárügyet, tágabban a hazai szellemi életet nehezen megbecsülhető anyagi és eszmei kár érte 1945 után a könyvtári állomány politikai szempontú selejtezésével. Több hullámban került sor a könyvek és egyéb sajtótermékek kivonására a köz- és magángyűjteményekből, amelyek 1945-ben kezdődtek és ugyan változó intenzitással, de szinte a szocialista könyvtárügy egész időszakában folytatódtak. Jelen írás az 1956-ig történeteket foglalja össze az eddigi szakirodalom és újonnan előkerült levéltári adatok alapján.

A könyvselejtezések tárgyában meghozott intézkedések közös célja a szellemi élet politikai és ideológiai jellegű megtisztítása volt, a formálódó, majd megszilárduló diktatúrával szemben alternatívát jelentő gondolatok kiirtása, elpusztítása vagy – jobb esetben – „csupán” korlátozása. Az állomány megrostálása kezdetben a szovjet megszálló erők követelésére, sőt hatékony közreműködésével zajlott, azonban – hozzávetőleg 1947-től – már a mind jobban kiépülő és totalitáriussá váló diktatórikus rendszer kezdeményezésére történt az irodalmi alkotások megsemmisítése.¹ Míg a korszak elején, úgy 1947-ig keletkezett jegyzékek elsősorban a fasiszta, szélsőjobboldali, antiszemita stb., vagyis egyértelműen politikai tartalmú művek kivonását írták elő, a negyvenes évek végétől kiadottak viszont ideológiai alapon álltak, elsődleges céljuk az olvasóközönség átnevelése volt a kispolgárinak, klerikálisnak, érzelgősnek, kozmopolitának stb. nyilvánított könyvek listázásával és a könyvtári állományból történő kivonásával.

A könyvtári állomány megrostálásának egyik évtizedeken át ható következménye volt a dokumentumok használatának politikai jellegű korlátozása, illetve a Zárolt Kiadványok Tára megszervezése és egészen 1988-ig tartó működése. Amikor a Tár megalakult az Országos Széchényi Könyvtárban, sajátos módon – bár a diktatórikus intézkedések indukálták létrejöttét – az állomány védelmét jelentette, azt, hogy ugyan számos korlátozással

---

* A tanulmány *A magyarországi könyvtárügy története a Rákosi-korszakban* című kutatási program keretében készült

és külön engedély alapján lehetett használni, de az elkülönítetten tárolt dokumentumok nem kerültek zúzdába.

Az 1945-ös fegyverszüneti egyezmény és hatása a könyvtárakra

Még nem ért véget a háború, amikor nemzetközi egyezmény alapján megkezdődött a könyvtárak állományának selejtezése. Jögalapot minderre a világháborús fegyverszüneti megállapodás szolgáltatott, amelyet a magyar kormány megbízottai Moszkvában 1945. január 20-án írtak alá. A dokumentum 16. pontja előírta, hogy „*Időszakos vagy egyéb irodalmi termékek kiadása, behozatala és terjesztése Magyarországon, színielőadások rendezése, mozgóképek bemutatása, a rádióállomások, a posta, a távíró, a távbeszélő működése a Szövetséges (Szojvet) Főparancsnoksággal való meggyezés alapján történik.*”² Ez a meglehetősen elnagyolt szöveg jelentette a következő évek óriási méretű könyvselejtezéséhez és megsemmisítéséhez meghozott intézkedések elvi háttérét, és a dokumentum alapján a szükséges részletes teendők kidolgozására, jogszabályok elfogadására is csakhamar sor került. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány február 9-ei ülésén Valentiny Ágoston igazságügyi miniszter előterjesztésében tárgyalt a fegyverszüneti egyezmény 16. pontjának végrehajtása kapcsán hozandó döntésekről. A kormány tagjai között nem volt vita a fasisztának tekintett könyvek kivonásáról, megsemmisítéséről, mindössze abban mutatkozott némi véleménykülönbség, hogy kikre vonatkozzon a rendelet. Nagy Imre földművelésügyi miniszter szerint a fasiszta, antidemokratikus könyvek beszolgáltatásáról szóló jogszabály hatályát a könyvtárakon, kiadókon, könyvkereskedéseken túl ki kell terjeszteni a magánszemélyekre is. Vásáry István pénzügyminiszter ezt ellenezte, mondván, hogy rosszindulatú feljelentésekre lehet számítani, és felesleges a lakosságot egy újabb tortúrának kitenni; felvetését azonban a minisztertanács elutasította. Nagy Imre javaslatát az ideiglenes kormány Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök azon kiegészítésével fogadta el, hogy szükséges egy olyan jegyzék összeállítása, amely a beszolgáltatandó könyvek adatait tartalmazza. A kormány egy megjegyzést is fűzött a határozathoz, miszerint „*Tekintettel arra, hogy a fegyverszüneti szerződés hivatkozott pontja sem írja ránk kényszerítőleg az ilyen rendelkezés kibocsátását, a rendelettervezetet a minisztertanács elfogadja.*”³ Ez a megjegyzés végső soron arra utalt, hogy a kormány politikai okokból többet vállalt, mint amit az egyezmény megkövetelt. Igaz persze, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) – amelyben meghatározó szerepet a szovjetek tölthettek be – csakhamar a jogszabályban előírt intézkedéseknél is többet követelt a magyar féltől. A fenti ponttal kapcsolatban a szavazás után egyébként még gróf Teleki Géza kultuszminiszter szólalt fel, aki a tankönyveknek az egyenkénti gondos átvizsgálásának fontosságáról beszélt, mivel – mint mondta – „*a legtöbb könyv a sorok között is tartalmaz olyan kitételeket, amelyek a szövetségesekre nézve sértők lehetnek. Arra való tekintettel, hogy az eképp alkalmazott cenzúra hatását a tanulmányokra előre látja, továbbá arra való tekintettel, hogy ez a cenzúrázás a tankönyvek behelyezésének úgyszólván egész tökéletlen formája volna, a következő évben új és egységes tankönyvek kibocsátását határozta el.*”⁴ Ez az észrevétel előrevetítette a tankönyvek selejtezését is.

A minisztertanács az ülést követően konzultált Beljanov szovjet tábornokkal⁵, majd ezt követően adta ki a fegyverszüneti megállapodás végrehajtásáról intézkedő, *A fasiszta szellemű és szovjetellenes sajtótermékek megsemmisítéséről* című, 530/1945. sz. rendeletét február 26-án.⁶ A jogszabály 1. paragrafusában előírta, hogy „*meg kell semmisíteni a könnynyomdák,*

könyvkiadóvállalatok, könyvkereskedők, köz- és kölsönkönyvtárak, iskolai könyvtárak, valamint magánszemélyek birtokában lévő minden fasiszta szellemű, szovjetellenes és antidemokratikus sajtóterméket (könyv, folyóirat, napilap, hirdetés, röplap, képes ábrázolás stb.) tekintet nélkül arra, hogy az magyar vagy más nyelven jelent meg.” A rendelet megszabta, hogy az érintettek a hatálybalépéstől számított 15 napon belül kötelesek a birtokukban lévő sajtótermékeket az adott törvényhatóság első tisztviselője által kijelölt gyűjtőhelyre szállítani. A dokumentum megpróbálta értelmezni a megsemmisítésre ítélt nyomtatványokat, eszerint „...*kivétel nélkül megsemmisítendő a fasiszta (nemzeti szocialista) politikusok fasiszta szellemű életrajzai, nyilvánosan elmondott beszédei, fasiszta állampolitikát méltató tudományos színezetű művek, a német hadviselést feldicsérlő sajtótermékek, a fasiszta politikusok ily szellemű művei, a fasiszta pártoknak és kiadóhivataloknak összes politikai jellegű kiadványai, vagy ilyen vonatkozású szépirodalmi termékei stb.*”⁷

A rendelet tehát megszületett, a könyvek kivonása is megkezdődött, azonban meglehetősen vontatottan haladt. Kétségtelenül megnehezítette a selejtezést a bizonytalanság, a tételes jegyzék hiánya, de ehhez hozzájárult az is, hogy a közgyűjtemények tisztában voltak a megsemmisítésre ítélt dokumentumok történeti és kulturális jelentőségével, és ha nem is szabotálták el a végrehajtást, igyekeztek menteni, a jövő számára megőrizni a veszélyeztetett dokumentumokat. A miniszterelnökség ezért újabb intézkedéssel próbálta elősegíteni a jogszabály végrehajtását. Az április 23-án kibocsátott 1330/1945. sz. rendelet⁸ pontosította a korábbi, 530/1945. számút, illetve annak végrehajtásáról intézkedett. A jogszabály 3. paragrafusában némi reménysugarat jelentett a bibliotékáknak, ugyanis kimondta, hogy a beszolgáltatott könyvekből „*két-két példányt külön kezeljenek és őrizzenek meg.*” A jogszabályban már szó esett arról, hogy elkezdődött az érintett „*irodalmi termékek, filmek, kották*” jegyzékének összeállítása. Még a rendelet kibocsátása előtt, április 11-én felkérte a kormány az illetékeseket, hogy vegyenek részt a jegyzék szerkesztésében. Április 28-án alakult meg a grémium Fasiszta Sajtótermékek Jegyzékét Összeállító Bizottság néven, elnöke Faust Imre ismert baloldali könyvkiadó lett. A húsztágú testület személyi összetétele többször változott, a tényleges munkát egyébként könyvtári szakemberek, Kóhalmi Béla, Mátrai László, Tiszay Andor és Goriupp Alíz végezték.⁹ Az első jegyzék 1945 nyarán jelent meg, még három követte. A második 1945-ben, a harmadik és a negyedik pedig 1946-ban látott napvilágot, továbbá még ebben az esztendőben közzétették az első füzet javított edícióját is. A szakirodalomban lehet olvasni egyébként egy tervezett, de meg nem jelent ötödik jegyzékről is.¹⁰ A jegyzékekben összesen mintegy négyezer könyv és kétszázhatvan időszakos kiadvány (folyóirat, újság) adatai szerepeltek.¹¹ A négy jegyzéket tartalmi szempontból behatóan elemezte Sipos Anna Magdolna¹², így azt mellőzzük.

A két megjelent jegyzék és a meghozott rendelkezések alapján tehát 1945-ben elkezdődött a nyomtatványok tényleges begyűjtése, azonban meglehetősen lagymatagon folyt a végrehajtás. Kétségtelen tény, hogy a szovjetek sem igazán forszírozták a begyűjtést, nem utolsósorban az őszi választások miatt nem kívánták felbolygatni a politikai életet. Mindezek után némileg váratlanul a következő év, 1946 elején a korábbinál sokkal energikusabban léptek fel és a rendeletek végrehajtását sürgették. Az erélyesebb fellépés nyitányaként a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetői februárban egy értekezlet összehívását kezdeményezték a kormánynál.¹³ A március első napjaiban megtartott tanácskozáson a magyar fél álláspontját kifejtő Balogh István miniszterelnökségi államtitkár az addig meghozott intézkedések hatékonyságát hangsúlyozta, és igyekezett meggyőzni a szovjeteket, hogy a fasisztának tekinthető könyvek begyűjtése lényegében befejeződött. Érvelését a

többi magyar felszólaló is támogatta. A szovjetek azonban visszautasították a magyar álláspontot, a begyűjtés folytatását követelték, feltételezve, hogy még óriási mennyiségben található be nem szolgáltatott fasiszta könyvek.¹⁴

Balogh államtitkár a szovjet fellépés hatására március 14-én határozott hangú felszólítást küldött a főispánoknak a rendelet végrehajtása ügyében, Sólyom László budapesti rendőrfőkapitány pedig utasítást bocsátott ki, amelyben a kerületi kapitányságoknak heti száz házkutatást írt elő a könyvek felkutatására és begyűjtésére. A szovjetek azonban maguk is tettek lépéseket. Szergejcsuk alezredes¹⁵ vezetésével kialakították a napi ellenőrzések rendszerét, és márciustól a szovjet tisztek személyesen is bekapcsolódtak a könyvtárakban tartott razziákba. Ezek a razziák azt a célt szolgálták, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nevében fellépő szovjetek maguk döntsenek a selejtezésre ítélt könyvekről, illetve lényegében felülvizsgálták a kormány által kiadott jegyzékeket azzal, hogy számos, azokban nem szereplő művet is bezúzendónak ítélték. Lényegében az összes jelentősebb könyvtárban történtek ellenőrzések, szinte kivétel nélkül mindenhol kellő szakértelem, nyelvtudás és empátia nélkül végezték a revíziót, ez okozta a sokszor már-már botrányos ügyeket. Az alábbiakban néhány eljárást – mint a szovjetek önkényeskedésére jellemző esetet – mutatunk be.

A szovjetek razziai a könyvtárakban

A *Fővárosi Könyvtár*ban március 13-án jelentek meg Szergejcsuk katonái. Az intézményben – az előző évi jogszabályok következtében, ugyanis Csorba János, Budapest főpolgármestere 1945. május 9-én kiadott 350.884 sz./1945. IV. határozatával elrendelte, hogy a kivonandó és megsemmisítésre ítélt könyveket az érintett intézmények vagy személyek 1945. május 30-ig szolgáltatassák be a Fővárosi Könyvtár központjába vagy legközelebbi fiókkönyvtáraiba – nagy mennyiségű könyvanyag gyűlt össze, a fiókokból 23 000 nyomtatvány származott, 31 000 kötet a lakosság által beszolgáltatott volt, a kisebb könyvtárak, iskolák és könyvkiadók pedig 179 000 dokumentumot szállítottak be.¹⁶ Az 1945 telén érkezett anyag részletes átvizsgálását a könyvtár munkatársai a következő évben, 1946-ban tervezték. Szergejcsuk azonban erőszakosan lépett fel, a hatalmas könyvmennyiség azonnali zúzdába szállítását követelte, és egy teherautónyi könyvet el is vitetett. A könyvtár érthetően mindent megpróbált az elszállított kötetek megmentése érdekében, abban reménykedtek, hogy az 1945. április 23-ai 1330/1945. sz. rendelet értelmében két-két példányt megtarthatnak. Mivel a jogszabály nem határozta meg, melyik bibliotéka őrizheti meg a dupla példányokat, a nagy könyvtárak érthető módon megkísérelték magukra érteni a jogszabályt. Egy 1945 nyarán tartott tárcaközi értekezlet úgy foglalt állást, hogy kilenc intézmény – a négy tudományegyetemi, az Akadémiai, a Fővárosi, a Nemzetgyűlési (Parlament) és a KSH könyvtára, valamint az Országos Széchényi Könyvtár – mentesül a könyvek megsemmisítése alól.¹⁷ Szergejcsuk azonban 1946 áprilisában figyelmen kívül hagyva a magyar álláspontot úgy döntött, hogy csupán két bibliotéka, a Fővárosi és a Parlamenti jogosult az archiválásra, néhány nap múlva azonban ismét változott a helyzet: az OSZK lett a kedvezményezett.¹⁸

Szergejcsuk 1946. április 29-én ismét megjelent a bibliotékában, és megtiltotta, hogy a begyűjtött dokumentumokat átszállítsák az OSZK-ba, továbbá ragaszkodott ahhoz, hogy a beszolgáltatott anyagot neki adják át. A könyveket és egyéb dokumentumokat vé-

gúl a magyar politikai rendőrség szállította el a zúzdába, a központ állományból összesen 10 307, a fiókokból 22 988 kötetet, és bezúztak 672 röpíratot is.¹⁹

A szovjetek még 1947-ben is ellenőrizték a Fővárosi Könyvtárat. Január 8-án ismét megjelent Szergejsuk az embereivel, és a bibliotéka 1920-1944 közötti napi- és hetilapjait, 51 címet, valamint 187 magyar, német és olasz nyelvű szakfolyóiratot foglalt le. A periodikumokon kívül kiemelték kb. 2000 könyvet az állományból, a lexikonokból, egyéb kézikönyvekből pedig lapokat téptek ki. A fellebbezés eredménytelen maradt, pontosabban csak a *Népszavát* tarthatta meg a könyvtár, a többi anyag zúzdába került, Katsányi Sándor értékelése szerint „ez volt a legsúlyosabb veszteség, ami a Központi Könyvtár állományát valaha érte.”²⁰

Vidéken is megkezdődött a szovjetek könyvrazziája. Debrecenben a reformátusok által fenntartott intézmények is tiltakoztak az 530/1945. számú rendelet ellen, a *Nagykönyvtár* elkülönített gyűjteményt alakított ki, amit a hatóságok elfogadtak azzal, hogy használatához a debreceni rendőrség adhat engedélyt. A szovjetek egyébként az egyház három iskoláját (Kollégium, Gimnázium, Dóczy Gimnázium) részben megszállva tartották, és a könyvtári állományból már ez alatt az idő alatt sok minden eltűnt. 1946. szeptember 13-án Szergejsuk embereivel és a helyi rendőri szervekkel együtt razziát tartott, fasiszta dokumentumok után kutatva. Találomra válogattak, 52 darab könyvet és számos folyóiratot, 523 bekötött napilap és folyóirat kötetet szedtek össze, összesen öthar tonnányit. Alig pár nap alatt átvizsgálták az anyagot és a helyi rendőrségre szállították. Révész Imre püspök értesítette a köztársasági elnököt, a miniszterelnököt, a minisztert és Balogh István államtitkárt, és a segítségüket kérte, azonban tudomásul kellett vennie, hogy a magyar hatóságok meglehetősen tehetetlenek a szovjetekkel szemben. Az összehívott egyházkerületi tanácsülés tagjai megdöbbentek a történetektől. A tudományos kutatás szabadságára, az emberi művelődésre hivatkoztak és arra, hogy a magyar református egyház anyagi és szellemi vagyona ellen történt támadás. Az egyházkerület fellépése is eredménytelen maradt.²¹

A szovjetek razziái lényegében az egész évben folytak, sőt még a következő esztendőben is sor került könyvtári állomány ellenőrzésére. A *Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában* 1947. január 15-e és február 3. között tartottak ellenőrzést. A könyvtár állományából a négy jegyzéken nem szereplő 6367 kötetet és 80 mázsa hírlapot koboztak el, amit öt teherautóval szállítottak a csepeli papírgyárba.²² Az *Akadémiai Könyvtárban* 1947-ben zajlott le a körülmények szerencsétlen összejátszása folytán egy nagy vihart kavaró felülvizsgálat. A könyvtár a fasiszta stb. könyvek kivonását előíró rendelkezéseknek lelkiismeretesen eleget tett, az ilyenek minősített könyveket elzárta a használat elől. Megváltozott a helyzet akkor, amikor a tudós testület bibliotékája is elvesztette azt a jogot, hogy az állományában található érintett dokumentumokat megőrizheti, és be kellett szolgáltatnia a vonatkozó nyomtatványokat. Ennek az előírásnak is megfelelt a könyvtár, azonban ekkor történt egy fatális véletlen.²³ Az ügygel kapcsolatos 1947. január 21-ei vizsgálat jegyzőkönyve az alábbi tényeket rögzítette: 1947 januárjában megjelent egy Szergejsuk ezredes vezette bizottság azzal, hogy a kiadott hiteles jegyzékekben szereplő dokumentumokon felül is ellenőrzi a fasiszta jellegű könyvek kivonását. A jegyzékeken feltüntetett műveket egyébként a könyvtár korábban pontosan beszolgáltatta: 1144 címet mintegy négy és fél mázsa súlyban, a címeken többször könyvsorozatok értendők. Az eljárás tehát minden jogalapot nélkülöző önkényes hatalmaskodás volt. A Szergejsuk-bizottság feladatának a legtágabb

értelemben igyekezett megfelelni, már a razzia legelején látszott, hogy százával dobálják ki a helyiségek közepére a könyveket, amelyeket – bármily mellékes szempontból – fasiszta jellegűnek találtak. Ez a munka január 14-től 21-ig folyt, olykor a késő délutáni órákig. A könyvtár személyzete, sőt a bizottság méltányosabb tagjai is igyekeztek bizonyos 1930-as, 1940-es években kiadott könyveknek nem fasiszta jellegéről meggyőzni Szergejcsuk ezredest, törekvésük azonban kevés eredménnyel járt. A tévedésből, vagy inkább rosszindulatból kidobásra ítélt könyvek védelmére 18-án, szombaton az Akadémia főtitkára felkereste Bassola Zoltánt, a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárát és Nemes József minisztériumi osztályfőnököt, hogy a miniszterelnök által Szviridov tábornagyhöz intézett levél hatása felől tudakozódják, Szent-Györgyi Albert másodelnök pedig levélben fordult Puskin követhoz. Ezen közbenjárásoknak – a jegyzőkönyv megállapítása szerint – hétfőn délig nem volt fogantaja. Hétfőn délben történt a váratlan és szerencsétlen eset, hogy egy addig fel nem nyitott szekrény aljában a német fasizmus kiadványaira, többek között a *Mein Kampf*-ra bukkantak a bizottság szovjet tagjai. Ez a „lelet” természetesen rendkívül kedvezőtlenül hatott mind a keresőkre, mind a könyvtári tisztviselőkre. A keresés még másnap, kedden délelőtt is folytatódott a Goethe- és Vörösmarty szobákban, ott azonban csupa régi könyv lévén, nem találtak megsemmisítésre méltót. Kedden délelőtt a főtitkár ismét érintkezésbe lépett a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, és az ismételt telefonváltás után azt az értesítést kapta, hogy a kora délutáni órákban egy hivatalos küldöttség fog kiszállni, amelynek tagjai megkísérlik meggyőzni a szovjeteket a megsemmisítésre szánt könyvek tömegéből a nem-fasiszta tartalmúak ártalmatlanságáról. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium kiküldöttjei meg is jelentek a könyvtárban, de akkorra már az ablakokon át a könyvek teherautóra rakása megkezdődött. A minisztérium által kiküldött testület tagja volt Jencs Árpád miniszteri osztálytanácsos, Fogarassy (Fogarasi) Béla miniszteri osztályfőnök (egyébként a Szovjetunióból 1945-ben hazatért marxista filozófus) és Csűrű János középiskolai tanár. A miniszter egyúttal felhatalmazta Fogarasi Bélát, hogy az 1920. előtti megjelenésű könyvekből tévedésből fasisztának minősítettek, továbbá a fasiszta könyvjegyzékben nem szereplő, tudományos értékű könyvek kiselezését próbálja megakadályozni. Előbb az MTA Könyvtárában próbálták tisztázni a helyzetet. Azt a választ kapták, hogy a könyvek elszállítása éppen folyamatban van. Tárgyalásokat folytattak Szergejcsuk ezredessel és Wenediktow őrnaggyal, akitől azt az ígéretet kapták, hogy amikor majd az Egyetemi Könyvtár és a Nemzeti Múzeum könyveit vizsgálják, telefonon értesíteni fogják a minisztérium egyetemi ügyosztályát, hogy szakértő bizottság szálljon ki a tévedések megakadályozása céljából. A könyvtár egyik szobájában pedig a bizottság jegyzőkönyvet vett fel. Az MTA Könyvtárának átvizsgálása utána 3843 db. (fasiszta, szovjetellenes, sovíniszta, antidemokratikus) nyomdaterméket elvittek. A jegyzőkönyvet a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nevében Szergejcsuk ezredes, a könyvtár részéről Györkösy Alajos írta alá.

A későbbi részletes vizsgálat igyekezett tisztázni az ügy részleteit. (Az alábbiakban a következő dokumentumok alapján foglalom össze az esetet: Az Akadémiai Könyvtárban lefolytatott vizsgálat anyaga, 1947. február 17-én kelt, 32946. sz. irat, aláírói Simon László államtitkár, Csűrös Zoltán műegyetemi rektor és Jencs Árpád miniszteri osztálytanácsos voltak; a miniszter utasítására kiküldött Vizsgáló Bizottság jelentése 1947. május 8-án, a testület tagja volt Kniezsa István, Szászy István, Jávorka Sándor.)

A kínos ügy előzménye az volt, hogy Kibédi Varga Sándor filozófus, a Magyar-Német Társaság főtitkára az akadémiai bérházban lakott, és ugyanott volt a Magyar-Német Társaság irodahelyisége is. Nevezett sok könyvet kölcsönzött a könyvtárból, lakásán tartotta azokat, majd a légítámadások alatt az Akadémia óvóhelyére vitte értékeit. Kibédi az ostrom után nyugatra távozott. Érdekei képviselőjében anyósa, özv. Frankó Andorné járt el, és az Akadémia személyzete előtt kijelentette, hogy Kibédi Varga könyveit az Akadémiának engedi át. Ekkor Györkösy Alajos lépéseket tett az ajándékozott kötetek meg- és a könyvtártól kikölcsönzött könyvek visszaszerzése érdekében. A könyveket a lakásból a könyvtárba szállíttatta, azokat az Akadémia kikölcsönzött könyveitől különválasztva helyezték el, majd a filozófustól kapott könyveket a könyvtár növedéknaplójába bevezették. A könyveket bélyegzővel ellátta, katalogizálta és feldolgozta Schiller Pálné és Rudas Erzsébet. E munkákkal párhuzamosan Gergely Pál pincekutatót kezdett, hogy az idegen személyek által elhelyezett ingóságokat számba vegye. E kutatás során egy szekrényt talált, amelyben értékes filozófiai könyvek, illetve újabb keletű német propagandaművek voltak. Gergely feltételezte, hogy utóbbiak a Magyar-Német Társaság könyvei. A nyomtatványokat a könyvtárba szállíttatta. Ekkor már a beszolgáltatás alá eső könyvek szabályozása megtörtént, azonban az Akadémiai Könyvtár felmentették, és rá csak az a kötelezettség hárult, hogy a könyveket zárja el. Ennek a könyvtár eleget is tett.

A pincéből felhozott könyvanyag tekintetében ez a kiválogatás nem történt meg, igaz, hogy állományba sem vették. Azonban az olvasóközönség kezébe sem kerültek, mert a naplózás helyiségéből eltávolították azokat, és a főkönyvtárnoki szoba egyik állványának ajtóval zárható részébe kerültek. Itt helyezték el a Kibédi Varga Sándor tulajdonát képező könyveket is, amelyeknek Györkösy Alajos a növedéknaplókba felvételét és a katalogizálását Schiller Pálnéra bízta. Melich János főkönyvtárnok Schillerné munkáját ellenőrizve megállapította, hogy Kibédi Varga Sándor és feltehetően a Magyar-Német Társaság könyveit katalogizálja. Ekkor Melich a további katalogizálást megtiltotta, és helytelenítette, hogy idegen tulajdonban álló könyveket állományba vegyenek. Szerinte Frankó Andornénak nem volt joga rendelkezni Kibédi nevében. Így történt, hogy az állományba vett, de nem katalogizált könyvek is a zárható szekrénybe kerültek. Ezt követően Schiller Pálné a két szekrény ajtajára, belül rajszeggel egy-egy cédulát erősített fel emlékeztetőül, ilyen módon Kibédi Varga, illetve a Magyar-Német Társaság könyveit jelölte meg.

A Bizottság megállapította, hogy a növedéknaplózott könyvek között egy sem volt, amely a beszolgáltatási kötelezettség alá esett volna, így Györkösyt és Schillernét nem terheli semmi felelősség. Lényegesen változott a helyzet, amikor a kormányzat részéről olyan döntés született, hogy az Akadémiai Könyvtár a nyilvánosság elől elzártan sem tarthatja meg a kifogásolt tartalmú könyveket, hanem azokat be kell szolgáltatnia. Ez a beszolgáltatás a már előbb kiválogatott, valamint az állományból újabb rendelet szerint kiemelt könyvek leszállításával megtörtént. *„Ezzel az alkalommal következett be a szándékosság minden valószínűségét nélkülöző, sőt még a gondatlanságnál is enyhébb kifejezést kereső az a felelőtlenség, hogy a gyanút keltő körülmények közt a könyvtár személyzete által a Magyar-Német Társaság könyveiként a könyvtár területére került, de tüzetesen még senki által át nem vizsgált könyvanyagból a kifogás alá eső könyvek kiválogatása nem történt meg.”* A szándékosság kizárható, hiszen a könyvtár a beszolgáltatott könyvek közé lelkiismeretesen sok komoly, tudományos értéket hordozó művet is átadott, elképzelhetetlen, hogy értéktelen propagandaműveket akart volna kimenteni. *„De gondatlansággal sem lehet vádolni azt a könyvtári személyzetet, amely csekély létszáma ellenére az*

ország egyik legnagyobb könyvtárában a kifogásolt könyvek kiválogatásának rendkívüli munkáját minden elismerést érdemlő pontossággal végezte el a könyvtár állaga tekintetében. A káros következményeket maga után vonó felelősenység azonban megállapítható.” Ez a felelősség terheli Melich Jánost és Györkösy Lajost, mert ők töltötték be a felelős vezetői feladatokat, de kisebb mértékben terheli Schiller Pálnét is.

A beszolgáltatandó könyvek negyedik jegyzékének közzététele után a kormányzat bölcsen mérlegelte, hogy hasonló felelősenység aránylag kis könyvtárral rendelkező magánszemélyek esetében is előfordulhat, még inkább megtörténhet ez nagy könyvtárban. Ezért 1947. január 20-áig történő beszolgáltatás esetén amnesztiát biztosított a kormány, majd utóbb ezt 1947. február 20-ig meghosszabbította. A könyvtár munkatársai a IV. jegyzék alapján a teljes állományt újra átnézték. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság ellenőrzése 1947. január 12-én, tehát az első, utóbb meghosszabbított amnesztia lejártá előtt történt. Az 1947. január 20-án a főkönyvtárosi szobában talált könyvek nem voltak elrejtve. A főkönyvtárnok a legnagyobb nyugalommal mondta Szergejcsuknak, hogy a szobáját is megnézheti, abban eldugva semmi sincs. Az eset úgy történt, hogy a könyvtár összes tisztviselője megfélemlített Kibédi Varga és a Magyar-Német Társaság könyveiről. Az elfelejtett könyvek között náci propaganda kiadványok és Hitler *Mein Kampf*-ja is lappangott, ez váltotta ki a szovjetek felháborodását.

A jelentés a továbbiakban megállapította: büntetőjogi szempontból még akkor sem lehetne a könyvtár személyzetének egy tagját sem felelősségre vonni, ha a korábbi kötelezettségének tudatosan nem tett volna eleget. Az amnesztiális határidő előtti vizsgálat eredményét sem lehet szigorú eljárás alá vonni. De a Bizottság megítélése szerint nem is arról van szó, hogy a könyvtár személyzetének valamelyik tagját terheli-e bűncselekmény, hanem csak arról, hogy a vizsgálat eredménye az Akadémiát az avatatlanok előtt hátrányos megvilágításba helyezte.

Az ügy esetleges következményeiről a két bizottságnak egyébként eltérő véleménye volt. Február 15-én Jencs Árpád felhívta az Akadémia vezetőségét, hogy a mulasztó tisztviselők ellen megfelelő úton járjon el, és „*A megtorlásban a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége értékelje azt a rendkívüli veszélyt, melyet a mulasztók a Magyar Tudományos Akadémiára éppen a békeszerződés aláírása idején jelentettek. A megszálló hadsereg és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szervei előtt a Magyar Tudományos Akadémia egésze könnyen olyan színekbe kerülhetett, mely a magyar kultúrára káros következményeket eredményezhetett volna.*” A miniszter által kijelölt Vizsgáló Bizottság májusban mindössze neheztelésének kifejezését javasolta Melich Jánosnak, Györkösy Alajosnak és Schiller Pálnénak.

Az 1945-1946-ban lezajlott könyvmegsemmisítés számszerű „eredményéről” nem maradt fenn összesítő jegyzék. Balogh István államtitkár egy 1945-ben tartott előadásában az addig megsemmisített könyvek számát 400 ezerre, a bezúzott folyóiratok súlyát pedig 400 mázsára becsülte²⁴, Z. Karvalics László szerint az 1946-ban bezúzott könyvek száma 500 ezer fölé tehető, amihez járul még mintegy 400 mázsányi vegyes sajtótermék.²⁵ A két adatot összesítve tehát hozzávetőleg egymillió kötet és 800 mázsányi újság, folyóirat került zúdába.

Az iskolai könyvtárak állományának felülvizsgálata

A tankönyvek revízióját gróf Teleki Géza kultuszminister – szó volt róla – már 1945 elején felvetette, és el is kezdődött a felülvizsgálat, amely egyaránt érintette a könyvek pedagógiai és politikai jellemzőit. Az Országos Köznevelési Tanács 1945. augusztus 27-én tette közzé az új tanévben használható könyvek jegyzékét, illetve néhány új könyv is elkészült a leginkább érintett, világnézeti jellegű tantárgyak oktatásához, majd ezt követően 1946-tól megindult az új tankönyvek folyamatos kiadása, 1949-től immár az újonnan megszervezett Tankönyvkiadó által.²⁶ A fölöslegesnek ítélt tankönyvek bezúzása folyamatosan zajlott, Z. Karvalics László becslése alapján 1946-ban a begyűjtött könyvek nagy része tankönyv volt.²⁷

Értelemszerűen az iskolai könyvtárak állományát is érintették a fasiszta művektől való megszabadulást szolgáló rendeletek. Kifejezetten az iskolai könyvtárak állományának megtisztítását szolgálta 1949-ben a VKM 64.725/1949. sz., *A demokráciaellenes szemléltető képek és ifjúsági művek eltávolítása az iskolákból* című rendelete.²⁸ A jogszabály előírása szerint 104 könyvet és szemléltető eszközt kellett kivonni és kettétépett állapotban, csomagolva, szorosan átkötve papírzúzdába küldeni. A megsemmisítésre ítélt könyvek egy része vitathatatlanul csekély irodalmi, esztétikai értékkel bírt, de bezúzásuk alapvető oka az volt, hogy az előző rendszer értékrendjét közvetítették, és mint ilyenek alkalmatlanok voltak az ifjúság olvashatóságának az aktuális politikai céloknak megfelelő átalakítására.²⁹ A következő évben azonban az 1949. évinél sokkal terjedelmesebb selejtezési jegyzék látott napvilágot.

A jogszabály kiadását megelőzte az Országos Neveléstudományi Intézet (ONI) keretében zajló felmérés a budapesti általános iskolák ifjúsági könyvtáiról.³⁰ A Mérei Ferenc irányításával zajló elemzés képezte a VKM 1284-I-4/1950. IV. sz. és *Iskolai ifjúsági könyvtárak átrendezése és selejtezése* című rendelete alapját, amely a *Köznevelés* 1950. március 1-jei számában jelent meg.³¹ Az utasítás mellékleteként közreadott jegyzék két részből állt. Az A-jelű a selejtezendő és az OKK számára beküldendő művek adatait tartalmazta, a B-jelűekre nem várt bezúzás, ezeket a könyveket át kellett helyezni az ifjúsági gyűjteményekből a tanári könyvtárakba. Az első csoportba sorolt kötetek tették ki a jegyzék túlnyomó többségét, összesen 1356 művet, a B-jelűek száma 166 volt. A dokumentum meghagyta azt is, hogy az iskolai könyvtárak állományát felül kell vizsgálni aszerint, hogy a jegyzékben nem szereplő, ám az utasítás preambulumban leírt elveknek megfelelő könyveket is selejtezni kell.

A rendelet megjelenése után az ONI 1950. március 21-én feljegyzést készített észrevételeikről. Azt kifogásolták többek között, hogy „*A rendelet közös indoklása az A és B csoportban felsoroltakat közös nevező alá veszi, és egyformán olyannak minősíti, amelyek nacionalista, klerikális vagy burzsoá felfogást terjesztenek.*” A B jegyzékben nagy számban szerepelnek olyan művek, amelyeknek ilyen minősítése éles ellentétben áll a párt kultúrpolitikájával. Jósika Miklós, Kisfaludy Károly, Móra Ferenc, Mikszáth Kálmán, Jókai Mór, Gyulai Pál művei – általános iskolákra vonatkozóan – tanári könyvtárba való áttétele indokolható volna, de minden iskolatípusban való selejtezése semmi esetre sem. A tanárok között a B lista igen rossz hatást keltett, és szemben áll a párt, Révai József felfogásával is, miszerint a magyar irodalom haladó hagyományait meg kell becsülni – tartalmazta a feljegyzés. Az ONI a rendelet olyan módosítását javasolta, amelyben szerepel, hogy az egész selejtezés csak az általános iskolai ifjúsági könyvtárakra vonatkozik, és semmi más könyvtárra nem,

illetve a B jegyzéket alaposabban meg kell vizsgálni.³² A VKM elvetette az ONI kifogásait azzal, hogy „*Főosztályunk véleménye szerint zavarنا az iskolák selejtezési munkáját egy újabb intézkedés.*”³³ Egyébként az év végén bizonyos értelemben megtörtént a hibák beismerése. Az esztendő vége felé látott napvilágot a VKM E-1614-9K-1. III. számú rendelete, amely a selejtjegyzék után immár egy „pozitív” lista volt, vagyis az ajánlott és beszerzendő műveket tartalmazta.³⁴ Az összehozáshoz kapcsolódóan jelent meg Patakiné Budai Gabriella cikke³⁵, amelyben a szerző leszögezi a jegyzék közreadásának indokát: „szükségessé vált, hogy a könyvtárakba új, a szocializmus építésének megfelelő könyvek kerüljenek.” Ezért nagy számban szerepelnek a listán szovjet szerzők művei. Az írás végén Patakiné foglalkozott a korábbi selejtezési jegyzékekkel is, megállapítva, hogy egyrészt nem volt egységes a végrehajtás, némely iskolák másként ítélték meg bizonyos írókat, műveket; másrészt, hogy „*Például egyes iskolák kisélejtezték Eötvös, Mikszáth, Arany munkáit, de ugyanakkor a meghagyható könyvek között nem egyszer szerepelnek Herczeg, Kodolányi, Nyíró művei. Selejtezésre került Dante 'Pokla', Kézai Simon 'Kronikája' [...]. Ezek a művek [...] az irodalomtörténet tanítása kapcsán ismertetésre kerülnek. Nem okvetlenül fontos, hogy a tanulók minden művet elolvassanak, de ha egy diák alaposabban kívánja tanulmányozni Dantét vagy Eötvös műveit, akkor helyes, hogyha az a könyvtárban rendelkezésre áll.*”

A rendelet végrehajtására az iskoláknak selejtezési bizottságot kellett szervezniük, és a könyvek revíziójáról jelentést kellett készíteniük. Gyakorlatilag az összes érintett iskola jelentése fennmaradt az Országos Levéltárban.³⁶ A jelentésekből, illetve az azok mellékleteként csatolt jegyzékekből megállapítható, hogy nem volt egységes gyakorlat, továbbá a selejtezési jegyzéktől függetlenül is kiszórtak könyveket. Egyik helyen például Herczeg Ferenc minden művét kisélejtezték, máshol nem. Edmondo de Amicis *A szív* című regényét volt ahol selejtezték, máshol megkímélték. Volt, ahol Andersen, Cervantes, Gárdonyi bizonyos műveit zúzdába küldték, akadt hely, ahol az *Egri csillagokat* is, igaz, a példány sérült volt. Volt, ahol May Károly *Karácsony* című könyvét meghagyták, máshol a német író műveit selejtezték. A fennmaradt jegyzékeken fel kellett tüntetni a megsemmisítés okát. Sok helyen azért selejtezték némely könyveket, mert a köteten koronás címer volt, erre hivatkozva szórták ki például a *Sajószentpéteri Általános Iskola* könyvtárából Benedek Elek, Dickens, Eötvös József, Kisfaludy Károly, Krúdy Gyula egyes kötetét.³⁷ A *Mezőkövesdi Állami Gimnázium*ban viszont Nyíró József és Tormay Cecil munkáit is meghagyták.³⁸

Érdeemes alaposabban szemügyre venni egy kis iskolai könyvtár selejtezését. A Pest megye monori járásában található *Pilis* község *Állami Általános Iskolájában* a kicsiny könyvtár revízióját végző bizottság vezetője Bregya András igazgató, Balázs József tanár és két további személy volt, akiknek olvashatatlan az aláírása a fennmaradt jegyzőkönyvön. Mindössze három kötetet selejtezték és huszonkét művet hagytak meg. A kisélejtezett kötetek az alábbiak. Gárdonyi Géza: *Zéta* (ideológiailag nem felel meg minősítéssel), Gárdonyi Géza: *Krisztus bankója* (ideológiailag nem felel meg) Gárdonyi: *Szentjános bogárka* (ideológiailag nem felel meg). A meghagyott könyvek jellemzője, hogy szinte kivétel nélkül 1945 után megjelentek voltak, és többségüket már markánsan meghatározta a korra jellemző baloldali ideológia. A meghagyandó könyvek jegyzéke: Arany: *Toldi*, 1948, Baránszky-Jób: *A magyar líra Adyig*, 1948, Furmanov: *Csapajev*, 1949, Fazekas Erzsébet: *Felszabadulás útján*, 1945, Gárdonyi: *Mi erősebb a halálnál?*, Gárdonyi: *Te berkenye?*, Gárdonyi: *A bor?*, *Amiket az útleíró elhallgat?*, Iljin: *Hegyek és emberek*, 1949, Jókai: *A kőszívű ember fiai*, 1948, Jósika: *Abafi*, 1948, Katona: *Bánk bán*, 1948, Katajev: *Távolban egy fehérvitorla*, 1949, Katajev:

Ványa, az ezred fia, 1949, Kemény: Zord idő, 1948, Osztrovszkij: Az acélt megedzük, 1949, Pernjak: Nem nehez a választás, 1947, Petőfi összes költeményei, 1947, Úttörők! Ki a szabadba! 1947, Úttörők! Előre! Verseik, 1948, Vörösmarty: Zalán futása, 1948, Zrínyi: Szigeti veszedelem, 1948. (A kérdőjellel szereplő kötetek megjelenési éve nem állapítható meg.)³⁹

Maradtak fenn adatok a kártékonynak ítélt pedagógiai szakirodalom megsemmisítéséről is. A Nemzetnevelők Könyvtára című sorozat köteteit az Országos Közköztudás Tanács adta ki 1942-1944 között, és az egyes munkák a nevelők számára közvetítették a szaktudományok és a pedagógiai új eredményeit. Mintegy 25 kötet látott napvilágot, a raktáron lévő példányok bezúzásáról a VKM 1949. október 27-ei, 1.284-N-5/1949.IV. sz. ügírata intézkedett. Az Egyetemi Könyvkiadó Nemzeti Vállalatnak küldött átirat összesen 37 737 könyv megsemmisítését írta elő.⁴⁰ De nemcsak az 1945 előtti könyvek selejtezéséről maradt fenn adalék. Az Új Nevelés Könyvtára sorozat 1948-1949 között jelent meg, a 14 kötet egyike volt Faragó László és Kiss Árpád munkája, Az új nevelés kérdései. A VKM 1949. október 26-ai levele adta tudtul az Egyetemi Könyvkiadó Nemzeti Vállalatnak, hogy „az Új Nevelés Könyvtár sorozatában megjelent Faragó-Kiss: Új nevelés kérdései c. könyvet a forgalomból kivontuk. Felkérem, hogy a vállalat raktárán lévő 516 példányt semmisítse meg, illetve irányítsa zúzdába.”⁴¹ A fennmaradt néhány példányról az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum 1990-ben készített facsimile kiadást.

Selejtjegyzekek az ideológia jegyében

Láttuk, hogy az iskolai bibliotékák állományának felülvizsgálata már kiváltotta a tanárok, tanítók elégedetlenségét. Semmi volt azonban ez a pedagógusi morgolódás ahhoz az óriási botrányhoz képest, amit az 1950 őszen kibocsátott jegyzék kavart. Nem volt minden előzmény nélküli ez az index, a terjedelmes „halállistát”⁴² már megelőzték különféle ideológiai alapon összeállított jegyzékek, amelyeket Sipos Anna Magdolna találó kifejezéssel összefoglalóan „köztes indexeknek” nevezett el.⁴³ 1946, a fasiszta irodalom négy jegyzéke közreadása után központi jegyzékek egészen 1949-ig nem készültek, viszont a könyvtárakban, főleg a Fővárosiban saját indexek alapján folyt az ideológiailag károsnak tartott, a vulgármarxizmus jegyében irodalmilag, esztétikailag értéktelennek, selejtesnek és összefoglalóan polgárinak tekintett irodalom megrostálása, az olvasók elől történő elzárása, illetve megsemmisítése. A Fővárosi Könyvtárban a fiókoknak küldött jegyzékek alapján 1947-ben 8729, 1948-ban 18 632 és 1949-ben már 38 636 kötetet vontak ki.⁴⁴ Katsányi Sándor összesítő megállapítása szerint 1946 és 1950 között a fiókokból 144 ezer tomust selejtezték le, és a régi állomány mintegy kétharmada zúzdába került.⁴⁵

Az ideológiai jellegű központi jegyzékek közül az első 1950 januárjában jelent meg. Az Útmutató a népkönyvtárak (üzemi, falusi és városi könyvtárak) rendezéséhez című, a Népkönyvtári Központ által közreadott 48 oldalas lista 1848 tételt tartalmazott, a kivonásra javasolt művek száma azonban sokkal több volt, tekintettel arra, hogy 213 szerző esetében teljes életműüket betiltotta. Néhány szerző a könyvtári megsemmisítésre ítélték közül: Bánffy Miklós, Csathó Kálmán, Fejtő Ferenc, Fekete István, Harsányi Zsolt, Herczeg Ferenc, Kittenberger Kálmán, Márai Sándor, Molnár Ferenc (kivéve A Pál utcai fiúk és még két kötete), Nyíró József, Passuth László, Marcel Proust, Jean Paul Sartre, Szabó Dezső, Zilahy Lajos – mások mellett ők reprezentálták volna a selejtes, értéktelen polgári irodalmat.⁴⁶ Hasonlóan elszomorító volt azon szerzők jegyzéke, akiknek nem az egész életmű-

vét, hanem egyes műveit ítélték károsnak, közéjük tartozott például Benedek Elek, Féja Géza, Németh László, Cs. Szabó László, Szerb Antal, Tamási Áron, Veres Péter.⁴⁷

Maradt fenn adat kisebb, stencilezett formában közreadott selejtezési listákról is. A Népkönyvtári Központ 1950 áprilisában – májusában tette közzé 1. és 2. számú jegyzékét. A két lajstromon összesen 203 kötet adata szerepelt.⁴⁸ Igaz, bizonyos művek megmaradhattak a könyvtári állományban, ha a jegyzékben külön megjelölt és „kártékonynak” vélt előszót eltávolították, illetve néhány héttel később pár kötet selejtezését visszavonták.⁴⁹

Ilyen előzmények után látott napvilágot az év elején közreadott lista folytatásának szánt, ám sokkal terjedelmesebb összeállítás⁵⁰, amely 6552 tételt tartalmazott. A dokumentumot egyébként nemcsak a könyvtárak kapták meg, hanem a könyvkereskedések is, utóbbiaknak november 15-ig, illetve Budapesten november 6-ig kellett a selejtezést végrehajtaniuk.⁵¹ Erre az indexre is a korábbiakban megfigyelhető baloldali vulgármarxista értékrend volt a jellemző, a zömmel szépirodalmi művek szerzői között azonban ezúttal nagyobb arányban kaptak helyet külföldi írók. És ez okozta az óriási botrányt! A jegyzék eljutott a nyugati országokba, az emigráns magyar rádióadók behatóan foglalkoztak vele, illetve a francia kormány is tiltakozott Daudet és Dumas műveinek selejtlistára kerülése miatt.⁵² A nemzetközi vihart kavart ügyben Révai József népművelési miniszter vizsgálatot rendelt el, amelynek eredményéről a minisztériumban tartott nagytitka ülésen számolt be: „... egy országban, amelyben negyedszázadon át Horthy volt az úr, természetes követelmény, hogy a könyvállományt selejtezni kell, a fasiszta-soviniszta könyveket zúzdába kell küldeni. De mi most e könyvekről készült listát vagyunk kénytelenek indexre tenni és a zúzdának átadni.”⁵³ Révai leszögezte, hogy a jegyzék készítésénél „korlátoltság, hanyagság, lelketlen bürokrácia” keveredett kártevéssel. Négy minisztériumi dolgozót nevezett meg mint felelőst, akiket súlyos pártbüntetésben részesítettek, illetve leváltottak: Horváth Verát, Losonczy Gézát, Lukácsy Sándort és Nemes Dezsőt.⁵⁴

Révai egyébként a következő évben még visszaért az ügyre, az MDP II. Kongresszusán 1951. február 26-án elmondott beszédében. A nagy nemzetközi botrányt kiváltó jegyzéket az ellenség aknamunkájának tulajdonította: „Azt, amit tavaly a VKM-beli kártevő munka leleplezésénél tapasztaltunk, nem szabad elfeledniünk! Az ellenség gyakran a teljes 'lojalítás' álarcában jelentkezik, csak éppen túlllicítál, csak éppen katolikusabb a pápánál és túlzásaival igyekszik kompromittálni pártunk kultúrpolitikáját. Ha mi azt mondjuk: nem kérünk a reakciós nyugati kultúrából, akkor az ellenség buzgón helyesel és selejtlistára teszi Cervantest és Swiftet. Ha mi azt mondjuk: a szonjet kultúra felé kell fordulnunk, mint példakép felé, akkor egyesek ezt úgy forgatják ki, hogy a valóságban a magyar kultúrának való hátrafordulás süljön ki belőle. Ha mi azt mondjuk: le kell küzdeniünk a nacionalizmus szellemét kulturális életünkben, akkor az ellenség élénk fejbólintások közben Gárdonyi Gézát, Benedek Eleket, a magyar népmeséket vonja el gyermekeinktől. Ha mi azt mondjuk, hogy a jelen új kérdéseit tárgyaló irodalmat kell támogatni, akkor ezt egyesek úgy értelmezik, hogy Arany Toldiját nem engedik be a népkönyvtárakba.”⁵⁵ Hosszabban idéztük Révai József szavait, de jól jellemzi azt a helyzetet, ami – Sipos Anna Magdolna kifejezésével – nem egy elszigetelt, túlzó akció volt, az ellenség aknamunkája, hanem „egy évek óta érlelődő kulturális fordulat következetes véghezvitele.”

Az 1950-es bezúzási hullámnak egyik apró adaléka volt, hogy a szolnoki papírzúzdába 9400 kilogramm könyv és egyéb sajtótermék került. A szolnoki múzeum munkatársainak az utolsó pillanatban sikerült a bezúzásra ítélt tomosok közül egy RMK kötetet kimenteni, nevezetesen Komáromi Csipkés György *Bibliáját*, illetve 1848-as sajtótermékeket.⁵⁶

Az 1950-es jegyzék után kétségtelenül valamelyest visszafogottabb selejtezési politika kezdődött. Új vonás volt, hogy az 1952-ben és 1953-ban kiadott három jegyzék az *Elavult könyvek jegyzéke* címet viselte, és lényegesen szakmaibb szempontok alapján folyt az index összeállítás. Még 1951-ben a Népművelési Minisztérium értekezletet hívott össze a jegyzék előkészítése céljából, az ülésre a szakma, így a nemzeti könyvtár képviselői is meghívást kaptak. A munka elvégzésére egy háromtagú bizottságot neveztek ki⁵⁷. Ilyen előzmények után látott napvilágot a három index, amely összesen 14 487 művet sorolt fel.⁵⁸

A Zárt Kiadványok Tára megszületése és a könyvtári zárt anyagok kezelése

Az elnagyt 530/1945. sz. rendelet végrehajtása – mint szó volt róla – csak vontatottan haladt. Az érintett közgyűjtemények – felismerve a végrehajtásból következő súlyos tudományos, kulturális károkat – szinte azonnal megkísérelték a rendelet módosítását elérni. Elsősorban Fitz József, az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója hívta fel a figyelmet a rendelkezés maradéktalan végrehajtása esetén a tudományosságot érő pótolhatatlan veszteségekre. Javasolta, hogy amennyiben az OSZK-ra is vonatkozik a rendelet, akkor el kell érni, hogy a begyűjtött könyvek kijelölt őrzőhelye a nemzeti könyvtár legyen. A dokumentumok hozzáférést azonban korlátozná a könyvtár, azokat „zárt anyagként” kezelné, katalóguscéduláikat kiemelnék, s a könyvek használatát a nagyközönség számára nem engedélyezné.⁵⁹ Az OSZK felvetését az illetékesek méltányolni látszóttak, még a szovjet tiszték is elfogadták a nemzeti könyvtár álláspontját, azonban csakhamar összekuszálódott a dolog: Csorba János, Budapest főpolgármestere 1945. május 9-én kiadott, korábban említett 350.884 sz./1945. IV. határozatával elrendelte, hogy a könyveket 1945. május 30-ig szolgáltatassák be a Fővárosi Könyvtár központjába vagy legközelebbi fiókkönyvtáraiba. A határozatot megkapta az OSZK is, ami a nemzeti könyvtárban érthetően nagy felzúdulást váltott ki. Györke József, az új főigazgató gróf Teleki Géza miniszter állásfoglalását kérte, hogy a fővárosnak joga van-e utasítani a nemzeti könyvtárat, illetve az köteles-e átadni a Fővárosi Könyvtárnak állománya egy részét.⁶⁰

Nem csak a nemzeti könyvtár érezte a rendelet végrehajtásából következő súlyos következményeket, az OSZK beadványához hasonlóan érvelt Jánossy Dénes, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója is.⁶¹ Az Országos Köznevelési Tanács 1945. június 23-ai ülésén fordult gróf Teleki Géza miniszterhez, mentesítést kérve a rendelet végrehajtása alól a köznevelés tudományosnak tekinthető gyűjteményei számára. A javaslat a rendeletben meghatározott könyvek elkülönített, zárt kezelését tartalmazta.⁶² A kezdeményezéseknek köszönhetően született meg a VKM 1945. július 15-ei rendelete, miszerint a tudományos intézmények könyvtáraiban a fasiszta, a szovjetellenes, antidemokratikus könyveket nem kell beszovalgatni, hanem azokat a többi műtől elkülönítetten kell kezelni, és a könyvtárak helyiségében „tudományos célra megbízható személyek továbbra is használhatják.”⁶³

A nemzeti könyvtár tiltott könyvekkel folytatott gyakorlatának ellenőrzésére 1946. március 29-én került sor, amikor a szovjetekkel együtt a VKM és a Magyar Rendőrség Budapesti Főkapitányságának Politikai Rendészeti Osztálya tartott szemlét.⁶⁴ A Szövetéséges Ellenőrző Bizottság szovjet képviselője felszólította az OSZK vezetőjét, hogy az inkriminált dokumentumokat eredeti raktári helyükről emeljék ki, és haladéktalanul egy zárt helyiségbe szállítsák, amelynek kulcsát a főigazgatónak állandóan magánál kell tartat-

nia. A szovjet tiszt április 1-jén ellenőrizte a végrehajtást; Bánfi Szilvia értékelése szerint „*Gyakorlatilag ekkor alakult meg a Zárolt Kiadványok Gyűjteménye*”. Ez egyébként a kezdeti időkben azt jelentette, hogy kizárólag a politikai rendőrség által kiadott engedély birtokában nyomozók használhatták. A politikai rendőrség egy tisztjét a könyvtárba vezényelték, aki egyedül rendelkezett a gyűjtemény felett. Végso soron ugyan a könyvtár épületében, de az OSZK szervezeti keretéből kiszakítva, a politikai rendőrség felügyelete alá került. Egyértelmű helyzetet az Államvédelmi Hatóság 1952. július 7-én teremtett, amikor a BM egyik épületébe szállította a dokumentumokat, ahonnan – nyilván nem függetlenül a politikai változásoktól – 1953. október 12-én vitték vissza az OSZK-ba.⁶⁵ A Tár működése ennek ellenére meglehetősen problematikus volt, részben személyi, részben pedig szakmai okok miatt. Az állomány szisztematikus megszerzése, feldolgozása és így a tudományos kutatás számára használhatóvá tétele csak 1956 után történt meg.

A nemzeti könyvtár igyekezett begyűjteni a többi könyvtár érintett könyvét, erre bizonyították, hogy a Nemzetgyűlési (Parlament) Könyvtár az 1947. március 6-án kelt 9/204. sz. SZEK rendelethez hivatkozva 3046 könyvet (az I-IV. jegyzékből 1990 könyvet, továbbá a SZEK által kivont 1056 tomust) és 656 folyóirat- és hírlapkötetet adott át a Széchényi Könyvtárnak.⁶⁶

Bár a jogszabályok szerint a nemzeti könyvtárban szerveződött meg – mint látható, elég sajátos módon – az elkülönített tár, könyvtári dokumentumok zártta nyilvánítására gyakorlatilag az összes tudományos bibliotékában sor került. Az egységes elvek kialakításáról, a könyvek zárolásáról 1949. december 2-án az OKK-ban szakértői értekezletet tartottak. A tanácskozáson jelen volt Dienes László (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár), Mátrai László (Egyetemi Könyvtár), Práger Miklós (Munkásmozgalmi Intézet Könyvtára, a jegyzőkönyvben sajtóhibával, Práger Antalként olvasható a neve), Telegdi Zsigmond (OKK). A fennmaradt jegyzőkönyv szerint⁶⁷ a dokumentumok zárolásáról egyhangú véleményt alakítottak ki. A négy pontban összegzett állásfoglalás felölelte a zárolt kiadványok kritériumát, a raktári elkülönítést, a zárolásra szánt anyag kijelölésének módját, eljárását és az anyag használatának engedélyezését. A bizottság tagjai az alábbi javaslatokat terjesztették fel a döntéshozóknak. A jegyzőkönyv szerint zárolni kell „*mindazt, ami tartalmában és szellemében ellenséges a Szovjetunióval, a népi demokráciákkal és általában a marxista-leninista ideológiával szemben. Korlátozni kell azonban annak az anyagnak a használatát is, amely ugyan nem közvetlenül és veszedelmes módon ellenséges, de kellő ideológiai képzettség és ítélőképesség nélküli olvasónál káros hatással lehet.*” Ennek megfelelően a gyűjtemények anyagát három csoportra kell osztani: a, „*zárolt*” (pl. „*Trockijista irodalom*” [sic!]), b, „*védett*” (pl. *Magyar Művelődéstörténet, Eckhart Ferenc: Magyarország története*) c, „*rendes forgalomban akadály nélkül használható. Megfontolandó, szükséges-e az 1917 (nálunk 1918 előtti) kiadványokat zárolni. Állítólag a Szovjetunióban ilyenek nincsenek zárolva*”.

A zárolás vonatkozik a raktári helyiségre és a katalógusrendszerre is, vagyis a zárolás egyrészt raktári elkülönítést jelent lezárt helyen, ahova csak a kezelésre kijelölt személy léphet be. A védett anyagot nem kell elkülöníteni, de az egyes kötetek védett jellegét jól láthatóan fel kell tüntetni. Másrészt intézkedésekre van szükség a katalógus szempontjából is. Zárolt anyag nem szerepelhet olyan katalógusban, amely a közönség vagy akár a könyvtárosok számára általában hozzáférhető. Külön katalógust kell készíteni és ugyanúgy zárolni kell, mint magukat a könyveket. A védett anyag sem szerepelhet a közönség számára hozzáférhető katalógusban. Ha a könyvtár két katalógust vezet állományáról,

egyét a közönség számára, egyet pedig belső használatra, a védett anyag felvehető, illetőleg meghagyható a belső katalógusban. Ha csupán egyetlen katalógus készül és az nyilvános, a védett anyagról külön, zárolt katalógust kell vezetni. Intézkedni kell a gyarapodási jegyzékekről is. A jegyzékekre ugyanaz áll, mint a katalógusokra általában, vagyis amit a nyilvános katalógusból kizártak, nem szerepelhetnek olyan jegyzékben sem, amelyek akadály nélkül hozzáférhetőek. A tapasztalat azt mutatja, hogy helytelen felvenni a nyilvános címjegyzékbe olyan anyagot, amelynek szolgáltatását a könyvtár korlátozza. „*A Központi Címjegyzéknek tartalmaznia kell a könyvtár zárolt és védett anyagát is. Minthogy ezt a címjegyzéket az olvasó közvetlenül nem használja és a könyveket, amelyek lelőhelyét esetleg a KC segítségével kiderítette, a megfelelő könyvtár hozzájárulása nélkül úgysem kaphatja meg, ez a kivétel indokoltnak látszik.*”

A jegyzőkönyv javaslatokat fogalmazott meg a zárolandó művek kijelölésének módjáról is. Az új anyag kijelölése az IBUSZ-hoz külföldről érkezett anyag szétküldése előtt egy bizottság által történik, „*a könyvtár címére érkezett könyveket már elbírálva és megjelölve kapja meg.*” A bizottság összehívására vonatkozóan az értekezlet résztvevői nem tettek javaslatot, mert – mint írták –, „*erre magukat nem tartják illetékesnek.*” A régi anyag esetében a könyvtárak rendszeres átvizsgálása csak a munkaerő jelentős szaporításával volna lehetséges. Ezért szükséges megfelelő tisztviselőt kirendelni, aki a helyben olvasásra vagy kölcsönzésre igényelt könyveket kiszolgálásuk előtt megvizsgálja, és szükség esetén visszartartja. Kívánatos, hogy a könyvtárak az ilyen módon tett megállapításokat egy központi szervnél jelentsék, amely azokat felülvizsgálja és a többi könyvtár tudomására hozza.

A zárolt anyag használatára vonatkozóan az alábbi megállapításokat tette a grémiум. Kizárólag a könyvtár vezetője adhat engedélyt a dokumentumok olvasására. Köteles nyilvántartást vezetni arról, kinek milyen könyv használatát engedélyezte, milyen célra és milyen biztosítékok alapján. A védett anyag esetében a könyvtár vezetője a döntést átruházhatja valamelyik tisztviselőre.

Az értekezleten megfogalmazott alapelvek jogszabályba átültetésének nincs nyoma, ugyanakkor a rögzített elvek jelentették azt a keretet, amelyeken belül évtizedeken keresztül történt a politikailag ellenségesnek tartott könyvek használatának korlátozása. A kérdés átfogó jellegű rendeleti szabályozására csak 1959-ben kerül sor.⁶⁸

Zárolt könyvek használata

Minden előzetes óvintézkedés ellenére előfordult, hogy egy-egy könyv kölcsönzéséből „ügy” lett. Az Egyetemi Könyvtár gyakorlata ellen 1954-ben bejelentés érkezett. Mátrai László főigazgató 13-13/1954. sz., 1954. június 23-én kelt, az Oktatásügyi Minisztérium Titkárságának, „*Radich elvtársnak*” írt jelentést, amelyben tájékoztatta a minisztérium tisztviselőjét, hogy a fasiszta műveket a könyvtár dolgozói a SZEB és a BM képviselőivel együtt kiválogatták. Ezeket a könyveket a könyvtár beszolgáltatta, és céduláikat az összes katalógusban megsemmisítette. Ugyanígy jártak el a fasiszta művek hivatalos jegyzékében szereplő kiadványokkal is, vagyis azokat is beszolgáltatták és céduláikat megsemmisítették. Ugyanakkor tagadhatatlan – folytatta jelentését Mátrai –, hogy az állomány nagysága miatt egyik akció sem tekinthető teljesnek, ezért a könyvtár saját kezdeményezéséből további szelekciót végzett, a kiemelt dokumentumokat „*zárt anyagnak*” nyilvánította, és zárt gyűjteményt hozott létre. Ezeknek a műveknek adatai nem szerepelnek egyetlen katalógusban sem, katalóguscéduláik szintén „zárt anyagként” vannak összegyűjtve, és az

olvasóközönség részére nem hozzáférhető. Mivel azonban a nem nyilvánvalóan fasiszta könyvek között is sok kártékony anyag található, további számos könyvet nyilvánított az Egyetemi Könyvtár „nem kölcsönözhetőnek”. Ezeknek a cédulái ugyan szerepelnek a katalógusban, de „nem kölcsönözhető” bélyegzővel ellátva. Ezt az anyagot igazolt tudományos kutatók esetéről esetre használhatják. Mivel még ezzel sincs biztosítva a kártékony reakciós könyvanyag teljes ellenőrzése, a kölcsönzési osztály dolgozói esetről esetre kötelesek felülvizsgálni minden egyes könyvet a kölcsönözhetőség szempontjából. Az osztályt a közönségszolgálat osztályvezetője, régi megbízható párttag vezeti. Mindeddig a rendszer kifogástalanul működött, inkább arra volt panasz, hogy túl szigorú az ellenőrzés. A jelentés a továbbiakban megállapítja, hogy a szóban forgó eset volt az első komoly mulasztás. A kérdéses könyvről (*Perbeszédék gyűjteménye. Válogatott vád- és védőbeszédék gyűjteménye*, szerk. Huberth Gusztáv, Müller Viktor. 2 db. 1928-1929., a kötetben többek között a Rákosi-per és a Tanácsköztársaság idején működött különítmény, a hírhedt Lenin-fűk parancsnoka, Cserny József pere is megtalálható volt) a vizsgálat megállapította, hogy a kölcsönzési osztály akkor szolgálatot teljesítő dolgozója éberségét elkerülte a könyv, nem vette észre, milyen részleteket tartalmaz és egész beállítottsága milyen.⁶⁹

Mátrai jelentése mellett az ügyben kifejtette álláspontját Barabási Rezső is, szóban közölt véleményét 1954. június 19-én Hodina Vilmos foglalta össze; eszerint a fasiszta könyvek jegyzékének felülvizsgálata, kiegészítése állandó folyamat. Az egyetem könyvtárosa hibázott, mert minden egyes könyvet kiadás előtt felül kell bírálni. Ha aggály merül fel, a használatól igazolást kell kérni, hogy milyen címen kívánja kölcsönözni. Ilyen elvek mellett szükségtelen ezeknek a könyveknek elkülönítése. A könyvtárost figyelmeztetésben kell részesíteni.

A minisztérium egyébként megkérdezte a többi könyvtárat is az általuk űzött gyakorlatról, a néhány nagy intézményben kialakult helyzetet Sövény Sándor foglalta össze 1954. június 9-én Radich elvtársnak. Az érintett könyv nem szerepel a fasiszta könyvek jegyzékén. Ennek alapján kölcsönözhető lenne minden olyan könyv, amely a tiltó jegyzékeken nem szerepel. Ezért van jelentősége a kölcsönzés előtti kontrollnak. Az Egyetemi Könyvtár lazán kezeli az ellenőrzést, miután főleg egyetemi hallgatókból kerül ki olvasóközönsége. A teljes katalógus csak különleges indoklás keretében tekinthető meg, az olvasóit bárki megnézheti, de a kölcsönzés kizárólag ellenőrzés után lehetséges, főleg az 1914 utáni műveknél. A Parlamenti Könyvtár az inkriminált *Perbeszédék* című könyvet nem adja ki, és e tekintetben következetes az álláspontja, ebben a bibliotékában a legszigorúbb az ellenőrzés. Általánosságban megfogalmazható, hogy az egyes könyvtárak a tiltó jegyzékeken nem szereplő könyvek esetében eltérő gyakorlatot követnek. Szükséges lenne egységesíteni az eljárást. Indokolt egyébként, hogy egyetemi hallgatók és kutatók esetében egyéni témakör és elbírálás alapján kisebb legyen a szigor, mint a nagyközönség esetében.⁷⁰

A zárolt dokumentumok használatával kapcsolatban egyébként az Országos Könyvtári Központ is bizonyos jogokat vindikált magának, miszerint „éberségi munkát végez.”⁷¹

A vizsgált korszak végére a dokumentumok zárolásának anomáliái immár a szaksajtóban is megjelentek. A könyvtárak zárolt és védett részlegeinek megengedőbb használata mellett érvelt Győri György nem sokkal a forradalom kirobbanása előtt.⁷² A szerző írásában elítélte a könyvek zúzdába küldését, és antidemokratikusnak vélte a különböző jellegű korlátozásokat; véleménye szerint a könyvtárosok nevelőmunkájában jobban

kellene bízni. Kárhoztatta a minisztérium könyvtári főosztályát, amely még mindig igen határozatlan ebben a „kérdés-gubancban. Haboznak az anyag teljes felszabadítását illetően, s ellenőrző, véleményező könyvtárközi bizottság összeállítását tervezik.”⁷³ Győri György végső soron csupán az egyértelműen fasiszta, a gyalázkodó sovíniszta könyvek és a ponyvaregények használatának korlátozását tartotta elfogadhatónak.

A zárolt, tiltott könyvek felülvizsgálata

A politikai helyzet változása rákényszerítette a könyvtárakat is a korábbi minősítések átgondolására, ugyanis a párton belüli leszámolások következtében számos egykori ünnevelt kommunista vezetőről derült ki, hogy az „imperializmus ügynöke” volt. A könyvtárosok azonban értették a helyzetet, központi utasítás ugyan egyértelműen nem intézkedett ezekről a szerzőkről és könyveikről, de többnyire „zártan” kezelték azokat. Mindezek ellenére azonban felmerült annak szükségessége, hogy egy újabb jegyzéket adjanak ki a zömmel 1945 után megjelent és politikailag károsnak tartott könyvekről. A jegyzék elkészítését szorgalmazta egy 1953. július 24-én készített javaslat. A három oldalas gépelt előterjesztés aláírás nélküli, az anyagon azonban kézzel írva Barabási Rezső megjegyzése olvasható: „Jánosi elvtársnak Még Révai elvtárs adott utasítást ennek a tervnek az elkészítésére, amit agit-prop. bizottság elé kellene vinni.”⁷⁴

Az előterjesztés megállapítja, hogy a „felszabadulás óta nyolc elavult könyvet tartalmazó könyvjegyzék jelent meg, és a kilencedik is nyomdakész állapotban van.” A könyvtárak állományának felülvizsgálata legutóbb az *Elavult könyvek jegyzéke I.* alapján történt, de a könyvtárosok hiányolták egy olyan lista elkészítését, amelynek segítségével a „felszabadulás előtt és után megjelent és időközben elavulttá vált politikai könyvek kivonásá” végrehajthatják.

A tapasztalat azt mutatja, hogy a könyvtárak egy része minden külön utasítás nélkül félretette az elavult politikai műveket, például a „Rajk banda” tagjairól szólókat vagy Szakasits Árpád, Justus Pál könyveit, Rudolf Slansky beszédeit. De sok helyen még mindig nagy számban vannak elavult könyvek, például a zagyvapálfalvai bányauzsemben Prohászka Ottokár könyvei, de központi helyen, a Pénzügyminisztériumban is egy vizsgálat szerint 104 darab elavult politikai könyv található. „Több könyvtárban találtuk Kádár: *A párt irányító szerepe a szocializmus építésében*, Kádár: *Lenin, Sztálin tanítása a pártról*, Soproni-Bikácsi: *A demokrácia kézikönyve*, Losonczi: *A Vatikán és az amerikai imperializmus szövetsége*” című könyvét, valamint Lasalle, Éliás József, Jócsik Lajos, Böhm Vilmos, Max Adler művei is sok helyen megtalálhatók.

Komoly gondot okoznak azok a könyvek, gyűjteményes munkák, amelyekben a sok hasznos anyag mellett elavult rész is található – folytatta az előterjesztés. Ugyancsak tanácstalanok a könyvtárosok azokkal az értékes művekkel, amelyeknek csak egy része nem megfelelő, ilyen kötetek például a Justus, Garami Ernő előszavakkal ellátott Marx-Engels művek, „*vagy pl. Barbusse Sztálinja, ahol 2-3 oldalon keresztül Kun Bélát dicséri.*” A fenti tapasztalatok alapján szükséges az elavult politikai könyvek kivonásának segítésére útmutató, illetve jegyzék kiadása.

Elkészítésére az alábbiakat javasolta az anyag: „*A jegyzék tartalmazza a felszabadulás előtt és után megjelent politikai műveket. A jegyzék két részben készüljön el és jelenjen meg. A, Felszabadulás után megjelent elavult művek (ebből van a legtöbb a népkönyvtárakban) B, 1890-től 1945-ig megjelent avult politikai művek.*” A jegyzék készítése az OSZK katalógusa, illetve állománya

alapján történjen. Az OSZK egyébként már el is kezdte az 1945 után megjelent politikai irodalom összeállítását. A munkában segítséget jelenthetnek a Szikra és Népszava kiadók által kiadott listák, amelyek a saját elavult könyveiket tartalmazzák. Az anyag feltárására létre kell hozni egy előkészítő bizottságot, amelynek tagjaival a dokumentum az alábbi személyeket javasolja: Balogh Elemér, a Pártfőiskola tanára, Práger Miklós, a Munkásmozgalmi Intézet könyvtárának vezetője, továbbá Szalai György, a FSZEK, Kőhalmi Béla, az OSZK módszertani osztályának, valamint a Szikra Kiadó marxista lektorátusának egy munkatársa.

Az előterjesztés ezután a minősítéssel foglalkozik. Eszerint öt csoportba kell sorolni a könyveket: 1, kétségtelenül kivonandó könyvek; 2, kérdések; 3, elavult anyaggal vegyes gyűjtemények; 4, értékes könyvek, amelyeknek elavult az előszavuk; 5, külföldön megjelent, de nálunk meglévő elavult művek. Az előkészítő bizottság által feltárt anyag kivonása kérdésében egy magasabb szintű bizottság döntsön, ennek tagjai lennének: Fogarasi Béla, Kassai Géza, Réti László. A kivonásra vonatkozó végleges döntést az MDP KV agit. prop. [Agitációs és Propaganda] kollégiuma hozná meg.

A javaslat szerint a kivonás munkálatainak bizalmasnak kell lenni, ezért a jegyzéket is kis példányszámban kell kiadni (kb. 500 példány sokszorosítva elégnek tűnik). Indokolt továbbá, hogy a munkálatokban a lehető legkevesebb személy vegyen részt. Az anyag azt indítványozta, hogy a jegyzékeket a megyei, illetve a kerületi tanácsok elnökei kapják meg, és a kivonásért a megyei (budapesti, illetve városi) tanácsok Végrehajtó Bizottságának elnökei legyenek a felelősek. A könyvek kivonására járasonként szervezzenek brigádokat, amelyeket a megyei, illetve járási könyvtárak vezetői irányítsanak. A megyei és járási pártbizottságok megbízottait pártvonalon felelőssé kell tenni a kivonás ellenőrzéséért.

A munkák időzítéséről is tartalmazott javaslatot a dokumentum Az A, vagyis az 1945 után megjelent elavult művek jegyzéke alapján a megyei, járási, városi, nagyüzemi könyvtárak állományának felülvizsgálatát 1954. május 1-jéig, a közép- és kisüzemi, illetve községi tömegszervezeti népkönyvtárak állományát pedig 1954. június 1-jéig kell ellenőrizni. A B, az 1890-1945 közötti elavult művek jegyzéke szerint a megyei, nagyüzemi, járási, [városi] könyvtárakat 1954. augusztus 1-jéig, a közép- és kisüzemi, továbbá a községi könyvtárak állományát pedig 1954. szeptember 31-éig[!] kell felülvizsgálni. Az egyes kategóriáknak megfelelő határidőre a könyveket összegyűjtve el kell juttatni vidéken a megyei tanács által kijelölt gyűjtőhelyre, majd a gyűjtőhelyről a Népkönyvtári Központ által kiűrtett raktárakba. A budapesti anyagot egyenesen a központi gyűjtőhelyre kell szállítani. A beszállítandó könyvek szerzőinek nevét, címét és leltári tételszámát köteles a felülvizsgálatot végző bizottság jegyzékbe foglalni, azt a könyvtárossal aláírni és a könyvekkel együtt a gyűjtőhelyre juttatni, valamint az átadó intézmény képviselője a könyvtár leltárkönyvébe a kivont könyvek számát és a kivonás időpontját köteles bevezetni.

A Sztálin halála után lassan, de mégis érezhetővé váló változás érintette a könyvtárakat is, ennek lehetett egyik következménye, hogy az 1953-as tervzetnek – úgy tűnik fel – nem lett folytatása, illetve más szempontok kerültek előtérbe. Például Jugoszlávia megítélésének változása, pontosabban a '40-es évek végén, az 50-as évek elején déli szomszédunkról kiadott irományok okoztak gondot. Kondor Istvánné 1955. október 17-én levelet írt Gombos Károlynak, az Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztálya munkatársának. Szóbeli megbeszélésükre hivatkozva mellékelten küldte „a könyvtárak állományába esetleg visszahelyezhető könyveket, valamint a korábban kivonásra

javasolt könyvek annotált listáját elbírálás végett. A listával kapcsolatban kérünk, lehetőség szerint, sürgős döntést, mert a listán feltüntetett könyvek közül több szerepel a Szabó Ervin Könyvtárnak a 'Második világháború története' című, közeljövőben megjelenő bibliográfiájában."⁷⁵

Gombos néhány nappal később, 1954. október 21-én feljegyzést írt Andics Erzsébet részére. Ebben olvasható: „A KV Agit. Prop. Osztály készítette jegyzék alapján a Jugoszláviával helytelenül foglalkozó könyvek tetemes részét kivonták a könyvtárakból és a könyvforgalomból. Azonban a jegyzék nem volt teljes és most elsősorban a tudományos, de a tömegkönyvtárakból is egy sereg olyan könyv került elő, amelynek tartalma problematikus, mert néhol egy oldalon, másból egy-pár mondatban a jugoszláv rendszerről elítélően nyilatkozik. Pl.: Bartsek-Pichlik: *Hogyan szabadította fel' az amerikai hadsereg Nyugat-Csehszlovákiát?*, 'A kövérre bízott Judás-Titó dollárért adja el a jugoszláv népet' stb. Vagy Gheorgiu-Dej, Klement Gottwald válogatott cikkei és beszédek és egyéb munkákban kifogásolható részek találhatóak. A könyveknek ezen csoportja 1948 óta az utóbbi években jelent meg. Problematikusak azok a könyvek és brosúrák is, amelyek 1945-től 1947-ig jelentek meg, jugoszláv vagy magyar szerzők tollából. Igaz, hogy ezek a könyvek csak a tudományos könyvtárakban találhatóak, mégis szigorú átrostálásra szorulnak és nagyrészüket a megváltozott helyzetben sem lehet kiadni az olvasók kezébe, mert ideológiailag zavaros nézeteket tartalmaznak. Pl.: Titó 'A Népfront a béke védelmében' c. brosúrájában azt írja, hogy a Népfront programja a Kommunista Párt programja is, stb. Azt javasoljuk, hogy a Népművelési Minisztérium, az Országos Széchényi Könyvtár, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és a Szikra Könyvkiadó, valamint a Kiadói Főigazgatóság gondos munkával válogassa át még egyszer az utóbbi tíz évben Jugoszláviáról megjelent könyveket. Zárás határidőn belül egy annotált jegyzék alapján tegyenek javaslatot az elavult könyvek kivonására. Az elavult könyvek második jegyzékét, illetve a javaslatot elbírálás végett küldjék meg Osztályunknak és az Agit. Prop. Osztálynak. Amennyiben szükséges, a jegyzéket felsőbb pártszervek elé visszük, ha jóváhagyták, csak aztán kezdjék meg a tudományos és tömegkönyvtárak a könyvek újabb kivonását. Amíg a jegyzék elkészül, a könyvtárosok a feltehetően kivonásra kerülő ártalmas könyveket tartsák vissza és ne adják ki az olvasóknak."⁷⁶

Az üggyel 1953. december 23-án Simó Jenő is foglalkozott, az MDP Tudományos és Kulturális Osztályának munkatársa „Lakatos elvtársnőnek” írt feljegyzést. „A KV Agit. Prop. Osztály készítette jegyzék alapján a Jugoszláviával – korábbi módon – helytelenül foglalkozó könyveket kivonták a könyvtárakból és a könyvforgalomból. A jegyzék azonban nem volt teljes és a tudományos, de a közművelődési könyvtárakból is egy sereg olyan könyv került elő, amely – néhol egy oldalon, másból egy mondatban – elítélő módon nyilatkozik a jugoszláv rendszerről. A könyvek többsége a Szikra Könyvkiadónál jelent meg. Amennyiben az Agit. Prop. Osztály még nem intézkedett, azt javasoljuk, hogy a Szikra Könyvkiadó és a Népművelési Minisztérium (a tudományos könyvtárak segítségével) gondos munkával válogassa át még egyszer a Jugoszláviáról megjelent könyveket és egy annotált jegyzék alapján tegyenek javaslatot a kérdéses könyvek kivonására. Amíg a teljes jegyzék elkészül és intézkedés történik, a könyvtárak a feltehetően kivonásra kerülő könyveket ne adják ki az olvasóknak."⁷⁷

Eljárások magánszemélyek ellen tiltott könyvek birtoklása miatt

Az 530/1945. rendelet – szó volt róla – a magánszemélyeket is a fasiszta könyvek beszolgáltatására kötelezte. A jogszabály alapján a hatóságok magánszemélyeknél is tartottak házkutatásokat, és több eljárás is indult tiltott könyvek birtoklása miatt. Nagy Gábor egyik közleményében néhány 1948-1949-es procedúrát ismertetett.⁷⁸ Mivel a közölt dokumentumok 1948-1949-ben keletkeztek, csak gyanítani lehet, hogy a korábbi években

is történtek hasonló ügyek. Az eljárás alá vont magánszemélyek közül legfeljebb Shvoy István volt komoly tényező az előző rendszerben – vezérezredes volt, így lehetséges, hogy fokozottan ellenőrizték a hatóságok, a többiek azonban nem adtak okot semmilyen gyanúra, így nyilván feljelentés következtében kerültek a rendőrség látóterébe, utólag is igazolva Vásáry István pénzügyminiszter véleményét, aki 1945-ben ellenezte a rendelet kiterjesztését magánszemélyekre. Az alábbiakban Nagy Gábor nyomán néhány ügyet ismertetünk a Magyar Országos Levéltárban található rendőrhatalmági jegyzőkönyvek alapján.

Németh Mihályné ügyében a tárgyalást a pestszenterzsébeti kapitányságon folytatták le 1948. november 13-án, Pülei Szánthó rendőr alezredes vezetésével. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendelet 3. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélték el, ugyanis lakásán 12 darab fasiszta sajtóterméket tartott. Némethné a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusa alapján a vádlottat 50 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig ötnapi elzárásra ítélte. Az ítélethirdetésnél a bíró figyelembe vette a vádlott idős korát, beteges voltát és életkörülményeit, ezért a büntetést egy év próbaidőre felfüggesztette. A könyveket a rendőrség elkobozta és átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

A *Révai M. Jánosné* elleni 1949. január 17-ei tárgyaláson Csatószegi Viktor rendőr ezredes volt a büntetőbíró. A vádlott egyébként Révai Mór János, a Révai Könyvkiadó nagy formátumú vezérigazgatójának volt özvegye. Az 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélt el a bíróság, a vád szerint a lakásán tartott fasiszta sajtótermékeket nem szolgáltatta be. Révainé védekezését, miszerint a férje után hátramaradt mintegy tízezer kötetből álló könyvtárából a fasiszta könyveket kiválogatni nem tudta, a bíróság elutasította. Végül is az özvegy a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusa alapján 200 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig tíznapi elzárásra ítélte az idős asszonyt, akinek korát és vagyoni helyzetét is figyelembe vette az ítélet. A vádlottól lefoglalt nyolc darab fasiszta sajtóterméket a rendőrség elkobozta, és 1949. március 1-jén Vág Ernő rendőr százados átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

Shvoy István ügyében a tárgyalást szintén a budapesti IV. és V. kerületi kapitányságon folytatták le 1949. január 31-én Csatószegi Viktor rendőr ezredes vezetésével. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendeletbe ütköző kihágás miatt ítélt el a hatóság, mert lakásán fasiszta és szovjetellenes sajtótermékeket tartott, és a vonatkozó rendelet alapján ezeket nem szolgáltatta be. Shvoy a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusa alapján 200 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig tíznapi elzárásra ítélte. Shvoy egyébként azzal védekezett, hogy mintegy kétezer kötetes könyvtárából az általa készített könyvjegyzéken szereplő sajtótermékeket megsemmisítette. Ezt a védekezést a bíróság nem fogadta el, „mert a kihágást nem csak szándékosan, hanem gondatlanságból is el lehet követni. Az 1945-ben hozott rendelet jelenleg is érvényben van, hatályon kívül helyezve nincsen”. Az ítélethirdetés során a bíró figyelembe vette még a vádlott vagyoni és kereseti viszonyait. A 16 művet a rendőrség elkobozta, és 1949. június 7-én László Tibor rendőr százados, a IV. és V. kerületi kapitányság vezetője átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

Lipcsei Vilmosné 1949. február 22-én megtartott perében a büntetőbíró szintén Csatószegi Viktor rendőr ezredes volt. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélt el a bíróság, mivel otthonában fasiszta sajtóterméket

tartott, és azokat nem szolgáltatta be. Lipcseiné védekezését, miszerint az inkriminált sajtótermékek a férje tulajdonában voltak, a bíróság nem fogadta el, arra hivatkozva, hogy a vádlottnak lehetősége nyílt volna e könyveket a könyvtárából kiválogatni és beszolgáltatni. Végül Lipcseiné a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusa alapján nagyon magas, 800 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig húsznapos elzárásra ítélte, figyelembe véve a vádlott anyagi helyzetét. A lefoglalt hét darab fasiszta sajtóterméket a rendőrség elkobozta, és 1949. március 1-jén Vág Ernő rendőr százados átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

1949. május 19-én két ügy tárgyalására is sor került a IV. és V. kerületi rendőrségen Kertai rendőr főhadnagy ítélezésében. Az első vádlott *Rosinszky Albert* volt, akit az 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélte el a bíróság, ugyanis lakásán két darab Horthy Miklóst és fiát ábrázoló keret nélküli képet tartott. Rosinszky a vádakat elismerte, és a rendőrség 60 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig hatnapos elzárásra ítélte. Az ítélethirdetésnél a bíró figyelembe vette, hogy Rosinszky a két képet 1944-ben megőrzésre vette át, és el is feledkezett róla, hiszen költözésnél a képeket a lakásban hagyta. Figyelembe vette még a vádlott vagyoni és kereseti viszonyait, valamint a terhelt egyéniségét. A két képet a bíróság a 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusa alapján elkobozta, és 1949. június 7-én László Tibor rendőr százados, a IV. és V. kerületi kapitányság vezetője átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

A második ügyben szintén Kertai rendőr főhadnagy, a IV. és V. kerületi kapitányság rendőri büntetőbírója hozott ítéletet *Polonyi Mátyas* ügyében. Polonyit a bíróság bűnösnek mondta ki az 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusába ütköző kihágás miatt, minthogy a lakásán fasiszta sajtótermékeket tartott. Polonyi a vádakat beismerte, és belenyugodott a bírságként kiszabott 60 forintos büntetésbe, amelyet nemfizetés esetén hatnapos elzárásra lehet átváltani. A befizetett összeg teljes egészében az Államkincstárat illeti meg. A büntetés kiszabásánál a büntetőbíró a vádlott vagyoni és kereseti viszonyaira is figyelemmel volt, így állapította meg a büntetési tételt. A Polonyi birtokában lévő a *Függetlenség árnyékában* című művet a rendőrség elkobozta, és 1949. június 7-én László Tibor rendőr százados átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

1949. május 24-én tartották *Szelőczy Jánosné* ügyében a tárgyalást. A büntetőbíró ezúttal is Kertai főhadnagy volt. Szelőczyt is az 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélte el a bíróság, a lakásán tartott fasiszta sajtótermékek miatt. Bár Kertai az ő esetében is figyelembe vette a vagyoni helyzetet, valamint azt, hogy özvegyként saját háztartásában két kiskorú gyermeket tart el, de a lefoglalt könyvek mennyisége miatt – tíz darab fasiszta könyv – 150 forint pénzbüntetésre, nemfizetés esetén pedig tíznapi elzárásra ítélte. A könyveket a rendőrség elkobozta, és 1949. június 7-én László Tibor rendőr százados, a korábbi gyakorlatnak megfelelően átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

Aznap került sor *Nérey Dezsőné* perére is, a büntetőbíró szintén Kertai rendőr főhadnagy volt. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendelet 1. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélte el a bíróság, mivel otthonában fasiszta sajtóterméket tartott, és azokat nem szolgáltatta be. Az ítélet indoklásában a bíró külön kiemelte, hogy a kiadványok csak a házkutatás során kerültek elő. Néreyné a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusa alapján a vádlottat 200 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig tíznapi elzárásra ítélte, figyelembe véve a vádlott anyagi helyzetét, de külön megjegyzésként

szerepel, hogy enyhítő körülményt ez esetben a bíró nem látott. A könyveket a rendőrség elkobozta, és átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

Szتانó István ügyében a tárgyalást szintén a IV. és V. kerületi kapitányságon folytatták le 1949. augusztus 3-án Keszthelyi Károly rendőr főhadnagy vezetésével. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusába ütköző kihágás miatt ítélte el a bíróság, ugyanis lakásán fasiszta sajtótermékeket tartott, amiket nem semmisített meg, illetve nem szolgáltatott be. Szتانóné a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusa alapján a 30 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig háromnapos elzárásra ítélte. Az ítélethirdetés során a bíró figyelembe vette még a vádlott vagyoni és kereseti viszonyait, valamint a terhelt egyéniségét. A birtokában lévő művet a rendőrség elkobozta és átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

Pap Gábor ügyében a tárgyalást 1949. október 28-án folytatták le Bing Imre alezredes vezetésével. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendeletbe ütköző kihágás miatt ítélte el a bíróság, ugyanis a fiatalember 1949. március 28-án a gimnáziumba bevitte Adolf Hitler *Mein Kampf*-ját, amit mint tiltott sajtóterméket elmulasztott bejelenteni és beszolgáltatni. Pap a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet alapján 100 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig tíznapi elzárásra ítélte. A bíró figyelembe vette Pap fiatal korát, egyéniségét, vagyoni és kereseti viszonyait. A birtokában lévő művet a rendőrség elkobozta és átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak.

Szabó Imre ügyében a tárgyalást szintén a IV. és V. kerületi kapitányságon folytatták le 1949. október 29-én Bing Imre alezredes vezetésével. A vádlottat az 530/1945. M.E. rendeletbe ütköző kihágás miatt ítélte el a bíróság, mivel lakásán, illetve volt irodahelyiségében egyrészt fasiszta sajtótermékeket tartott, másrészt pedig 121 darab vadásztöltényt. Szabó a vádakat elismerte, és a bíróság az 530/1945. M.E. rendelet 6. paragrafusa alapján a vádlottat 400 forint bírságra, nemfizetés esetén pedig tíznapi elzárásra ítélte. Az ítélethirdetés során a bíró figyelembe vette még a vádlott vagyoni és kereseti viszonyait, valamint a terhelt egyéniségét. A birtokában lévő művet a rendőrség elkobozta és átküldte az Országos Széchényi Könyvtárnak, a vadásztöltényeket pedig átadta a nagy-budapesti I. kerületi Rendőr-főkapitányság Igazgatásrendészeti ügyosztálynak.

Az eljárások – mint látható volt – meglehetősen futószalag-szerűen zajlottak, és az elkobzott dokumentumok OSZK-ba juttatásával zárultak. Remélhetően újabb levéltári kutatások során előkerülnek korábbi, illetve későbbi eljárások iratai is.

Összegzés

A hazai könyvtárügy történetének szomorú fejezete az 1945-1956 közötti korszak politikai jellegű selejtezésének, dokumentumok nehezen felbecsülhető mennyiségének, feltehetően több millió könyv kivonásának – többnyire bezúzásának – históriája. A közölt és bemutatott forrásokból, illetve a kérdést tárgyaló szakirodalomból kitűnik, hogy tervszerű, a kor művelődéspolitikájából szervesen következő intézkedésekről volt szó. A selejtezések az összes könyvtártípust érintették, és bár módosult formában, de még 1956 után is jellemzője volt a szocialista könyvtárügynek az állomány használatának politikai okokból történő korlátozása.

JEGYZETEK

1. A kérdéssel az elmúlt időszakban bőséges irodalom foglalkozott: Tóth Ágnes: A könyveknek is megvan a maguk sorsa : A fasiszta, szovjetellenes és antidemokratikus könyvek., sajtótermékek összegyűjtése Magyarországon 1945-1947. In: Bács-Kiskun megye múltjából 13. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, Megyei Levéltár, 1994. 124-150. p.; Z. Karvalics László: Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban. = Magyar Könyvszemle, 109. 1993. 4. 404-418. p.; Voit Krisztina: Adalékok Z. Karvalics László 'Könyvbegyűjtés és -bezúzás 1946-ban' című tanulmányához. = Magyar Könyvszemle, 110. 1994. 3. 345-347. p.; Bánfi Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH 'fogságában' : Dokumentumok. In: A könyvtárak és a hatalom: Tanulmányok és dokumentumok. Szerk. Monok István. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat Könyvkiadó. 22-88. p.; Elbe István: Adalékok a Zárolt Kiadványok Tára kialakulásának történetéhez az Országos Széchényi Könyvtár irattárának tükrében. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 7. 1998. 8. 47-52. p.; Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok : Könyv kivonások a Fővárosi Könyvtárban 1945-1950 között. = Könyvtári Figyelő, 14. (50) 2004. 3. 513-524. p.; Bánfi Szilvia: „...a káros sajtótermékeknek a terjesztését megakadályozhassam”: A könyvtári zárttság gyakorlata a negyvenes évek második felében. = Könyvtári Figyelő, 17. (53.) 2006. 4. 514-520. p.; Bánfi Szilvia: „...legjobban tennék, ha ezeket a kiadásokat saját jószándékukból indexre tennék.” = Könyvtári Figyelő, 18. (54.) 2008. 2. 256-260. p.; Keresztes Csaba: „...a baloldali korlátoltság illusztrálására”: Példa egy könyvselejtezésre 1949-ből. = Könyvtári Figyelő, 18. (54.) 2008. 2. 261-264. p.; Sipos Anna Magdolna: Index librorum prohibitorum a demokratikus Magyarországon : Könyvindexek 1945-1946. = Könyvtári Figyelő, 17. (53.) 2007. 3. 413-435. p.; Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában : Könyvindexek 1949-1950. = Könyvtári Figyelő, 17. (53.) 2007. 4. 684-712. p.; Sipos Anna Magdolna: Kis magyar diktatúrátörténet – indexekben és könyvtári selejtezésekben elbeszélve. = Könyvtári Figyelő, 21. (57.) 2011. 1. 11-39. p.; Vértesy Miklós: Mit olvashattunk és mit nem? : 2. Ajánló és tiltó könyvjegyzékek 1945 után. = Könyvtáros, 38. 1988. 5. 305-309. p.; Varga Sándor: A selejtlista 1950. = Irodalomtörténet, 15. (65.) 1983. 2. 471-488. p.; Nagy Gábor: Fasisztának minősített könyvek kivonása a Magyar Országos Levéltár könyvtárából. = Levéltári Szemle, 60. 2010. 3. 7-58. p.
2. A megállapodás szövegét közli: Halmosy Dénes: Nemzetközi szerződések 1918-1945 : A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései. 2., átdolg. és jav. kiadás. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó, 1983. 581-591. p. A fegyverszüneti megállapodást később mint az 1945. évi törvényt iktatták be, megjelent az Országos Törvénytár 1945. szeptember 16-ai számában.
3. Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. Szerk., a jegyzeteket és a bevezetőt írta Szűcs László. Budapest, MOL, 1997. „A” kötet, 191. p.
4. U.o.
5. Tóth Ágnes: A könyveknek is megvan a maguk sorsa, az 1. sz. jegyzetben i.m. 124. p.
6. A rendelet szövegét közli: A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzéke. Kiadja a Magyar Miniszterelnökség Sajtóosztálya. Budapest, Szikra ny., 1945. 3-4. p.
7. U.o. 3. p.
8. A rendelet szövegét közli: Bánfi Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH 'fogságában', az 1. sz. jegyzetben i.m. 42-43. p.
9. Sipos Anna Magdolna: Index librorum prohibitorum, az 1. sz. jegyzetben i.m. 414. p.

10. Bánfi Szilvia: „...a káros sajtótermékeknek a terjesztését megakadályozhassam.”, az 1. sz. jegyzetben i.m. 516. p.
11. Sipos Anna Magdolna: Index librorum prohibitorum, az 1. sz. jegyzetben i.m. 431. p.
12. Sipos Anna Magdolna: Index librorum prohibitorum, az 1. sz. jegyzetben i.m. 417-432. p.
13. Z. Karvalics László: Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban, az 1. sz. jegyzetben i.m. 406. p., Sipos Anna Magdolna: Index librorum prohibitorum, az 1. sz. jegyzetben i.m. 415. p.
14. Z. Karvalics László: Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban, az 1. sz. jegyzetben i.m.406-407. p.
15. A forrásokban váltakozva alezredesi, illetve ezredesi rendfokozattal szerepel.
16. Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok, az 1. sz. jegyzetben i.m. 515. p.
17. Tóth Ágnes: A könyveknek is megvan a maguk sorsa, az 1. sz. jegyzetben i.m. 133. p.
18. Tóth Ágnes: U.o.; Bánfi Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH 'fogságában', az 1. sz. jegyzetben i.m. 37. p.
19. Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok, az 1. sz. jegyzetben i.m. 516. p.
20. Katsányi Sándor: U.o. 518. p.
21. Siposné Lenkey Klára: „Razzia” a könyvtárban : A Tisztántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának állományváltozásai a II. világháborút követő években. In: Hit és tudomány : Tanulmányok dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára professzor asszony ötvenévi teológiai tanári és kutatói munkája jubileumára. Szerk. Győri István. Debrecen, Sárospatak, DRHE Doktorok Kollégiumának Újszövetségi Szekciója, Sárospataki Református Teológiai Akadémia, 2005. 264-284. p.; Nagy Gábor: Szovjet könyvrazzia a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában: 1946. szeptember – Révész Imre püspök küzdelme. = ArchivNet 12. évf. (2012). 4. sz. (www.archivnet.hu) (A korabeli dokumentumok közlésével)
22. Tóth Ágnes: A könyveknek is megvan a maguk sorsa, az 1. sz. jegyzetben i.m. 142. p.
23. Az ügy iratai a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (a továbbiakban MNL OL) található, XIX-I-1-h, 129. doboz 113-3. köteg. Az ügy ismertetésénél nem hivatkozom egyenként az iratok lelőhelyére.
24. Tóth Ágnes: A könyveknek is megvan a maguk sorsa, az 1. sz. jegyzetben i.m. 132. p.
25. Z. Karvalics László: Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban, az 1. sz. jegyzetben i.m. 418. p.
26. Mészáros István: A tankönyvkiadás története Magyarországon. Budapest, Dabas, Tankönyvkiadó, Dabasi Nyomda, 1989. 127-135. p.
27. Z. Karvalics László, Z.: Könyvbegyűjtés és bezúzás 1946-ban, az 1. sz. jegyzetben i.m. 414-415. p.
28. Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 692. p.
29. Sipos Anna Magdolna, U.o.
30. A felmérés alapján készítette el a VKM IV. főosztálya a rendelet tervezetét, amely némileg eltért a Köznevelésben megjelent véglegestől. Az 1950. február 15-én készült dokumentum megállapítja, hogy Budapest Főváros VII. ügyosztálya felkérésére az ONI főigazgatója, Mérei Ferenc irányította a budapesti általános iskolák ifjúsági könyvtárainak vizsgálatát, és könyvtári selejtezésére négyféle jegyzéket állított össze a grémium: 1. jegyzék, A csoport a teljesen selejtezendő

könyvekről, 2. jegyzék, B csoport azokról a könyvekről, amelyek a művek egyéb értékei miatt egyelőre a tanári könyvtárba helyezendők át (pl. Jókai, Mikszáth, Móra klerikális vonásokat is tartalmazó művei), 3. jegyzék, C csoport, a kivágással vagy leragasztással használható művekről, 4. jegyzék, D csoport az ifjúsági könyvtárakban meghagyandó egyéb művekről. A bizottság 2247 művet vizsgált át, ezek közül 1750-et ítelt kiselejtezésre, a tanári könyvtárba áthelyezésre 171 könyvet javasolt, részleges kivágással 60 kötetet tartott használhatónak és meghagyásra indítványozott 566-ot. A tervezet kitért a problematikus művekre, ezek közé sorolták például a Pál utcai fiúkat, polgári szemlélete miatt, továbbá a Légy jó mindhalálígot, Móricz regényében ugyanis irredentizmust véltek felfedezni. A Főosztály véleménye szerint a 3. pontba tartozó, C csoportos könyvek közül csak azok tarthatók meg, amelyekből úgy lehet kivágásokat eszközölni, hogy azok a szöveget nem érintik, és így feltűnés nélküliek. Leragasztással sem hagyható meg könyv ifjúsági könyvtárban. Csak az előszó kivágása jöhet szóba, amely feltűnés nélküli megoldás. OL XIX-I-1-g, 389. doboz, 1284-I-h csomó.

31. Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 692-695. p.
32. MNL OL XIX-I-1-g, 389. doboz, 1284-I-h csomó.
33. MNL OL, U.o., az iratra gépelt vélemény.
34. Ifjúsági könyvtárjegyzék az általános és a középiskola tanulói számára. = Köznevelés, 1950. 17. sz. 100-103. p.(A Köznevelés mellékletében, amely a lap rendeleti része volt)
35. Patakiné Budai Gabriella: Az ifjúsági könyvtárak rendezése. = Köznevelés, 1950. 17. sz. 524. p.
36. MNL OL XIX-I-1-g, 389. doboz, MNL OL XIX-I-1-h, 389. doboz
37. MNL OL XIX-I-1-h, 389. doboz
38. MNL OL XIX-I-1-g, 389. doboz
39. MNL OL XIX-I-1-g, 389. doboz
40. MNL OL XIX-I-1-g, 388. doboz
41. MNL OL XIX-I-1-g, 389. doboz
42. Katsányi Sándor nevezi így a jegyzékeket a korabeli könyvtárosi feketehumor nyomán. Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok, az 1. sz. jegyzetben i.m., 523. p., 23. sz. jegyzet.
43. Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 690. p.
44. Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok, az 1. sz. jegyzetben i.m. 520. p.
45. Katsányi Sándor: U.o. 523. p.
46. Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában az 1. sz. jegyzetben i.m. 695. p.
47. Sipos Anna Magdolna: U.o. 696. p.
48. Gerő Gyula: Könyvtár a megyeházán : Napló, dokumentumok és kommentárok az 1950-es Kaposvári Városi Olvasóterem rövid életéről – életéből. Kaposvár, Megyei és Városi Könyvtár, 2002. 49-67. p.

49. Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 697. p.
50. Útmutató a népkönyvtárak (üzemi, falusi és városi könyvtárak) rendezéséhez. Budapest, Népkönyvtári Központ, 1950. 169 p. A szakirodalom nem egységes abban a kérdésben, hogy melyik szerv (Népkönyvtári Központ, Népművelési Minisztérium), illetve személy szerint ki volt az összeállító.
51. A jegyzékkel a szakirodalom alaposan foglalkozott: Varga Sándor: A selejtlista 1950, az 1. sz. jegyzetben i. m. 471-488. p.; Varga Sándor: A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem 1945-1957. Budapest, Gondolat, 1985. 243-251. p.; Katsányi Sándor: Indexek, könyvzúzdák, könyvtárosok, az 1. sz. jegyzetben i.m.; Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben 699-702. p.
52. Vértesy Miklós: Mit olvashattunk és mit nem? 2., az 1. sz. jegyzetben i.m. 306. p.
53. Idézi Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 701. p.
54. Sipos Anna Magdolna: U.o. 701. p.
55. Sipos Anna Magdolna: U.o. 702. p.
56. Az Országos Könyvtári Központ 1950. július 18-ai jelentése, MNL OL XIX-I-1-h, 375. doboz, 1613-90.
57. Sipos Anna Magdolna: Könyvek kivonásával és megsemmisítésével a politika szolgálatában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 705. p.
58. Sipos Anna Magdolna: Kis magyar diktatúratörténet, az 1. sz. jegyzetben i.m. 17. p.
59. Fitz József 1945. április 5-én kelt, hivatali feletteséhez, a Magyar Nemzeti Múzeum elnökéhez, Supka Gézához írt levelét közli Bánfi Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH fogságában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 43-44. p.
60. Bánfi Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH fogságában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 56-63. p.
61. Nagy Gábor: Fasisztának minősített könyvek kivonása, az 1. sz. jegyzetben i.m. 47-48. p.
62. Voit Krisztina: Adalékok Z. Karvalics László, az 1. sz. jegyzetben i.m. 346-347. p.
63. Voit Krisztina: U.o.
64. Bánfi Szilvia: Könyvtári dokumentumok az ÁVH fogságában, az 1. sz. jegyzetben i.m. 36-37. p.
65. Bánfi Szilvia: U.o. 37-39. p.
66. MNL OL XIX-I-1-h, 126. doboz, 110-3/1947. Az OSZK-ba 1947 szeptemberében kerültek át a könyvek, amelyeknek egy részét később a nemzeti könyvtár visszaszolgáltatta az immár Országgyűlési Könyvtár néven működő bibliotékának. Az intézményben tartott szovjet razziáról is ír: Jónás Károly – Veredy Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár története 1870-1995. Budapest, Magyar Országgyűlés, 1995. 195-198. p.
67. MNL OL XIX-I-20, 3. doboz
68. A Művelődési Miniszter 0041/1959. (október 16.) sz. rendelete a könyvtárak zárt állományainak értelmezéséről és fenntartásáról. Somogyi Mária: Tiltott könyvek, könyvtári zárttság : Adalékok az Országos Széchényi Könyvtár Zárolt Kiadványok Tárának történetéhez. In: A könyvtárak

és a hatalom, az 1. sz. jegyzetben i.m. 140-144. p. (A rendelet közlése.) Mivel az OSZK Irattárában őrzött gépiratos példány szolgált a publikálás alapjául és a könyvtári jogszabályok gyűjteményében nem található a dokumentum, feltehetően maga a rendelet is „bizalmas” anyagként látott napvilágot. A dokumentumot levéltári példány alapján közli: Zárt, bizalmas, számozott. Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956-1963. Dokumentumok. Szerk. Cseh Gergő Bendegúz, Kalmár Melinda, Pór Edit. Budapest, Osiris, 1999. 442-444. p.

69. MNL OL XIX-I-2-f, 154. doboz
70. MNL OL, U.o.
71. A Földtani Intézet Könyvtárában 1949. október 28-án tartott ellenőrzés megállapította, hogy egyes anyagok – nyersanyagterképek, belső kutatási dokumentumok – szabadon használhatók. Nincs semmi ellenőrzés, és hiányzik a biztonsági rendszer. Az OKK a jegyzőkönyvet átküldte a miniszternek azzal a megjegyzéssel, hogy az OKK nyilvántartja a tudományos könyvtárakat, és ennek során egyben éberségi munkát is végez. MNL OL XIX-I-1-h, 375. doboz, 1613-61/1949-1951.
72. Győri György: Könyvtári életünk demokratizálásáért! = A Könyvtáros, 6. 1956. 8. 561-566. p.
73. Győri György: U.o. 566. p.
74. Javaslat az elavult politikai művek kivonására. MNL OL, XIX-I-3-n, 7. doboz
75. MNL OL, 276 f. 91/53. ö.e. A levélben említett könyvjegyzék hiányzik.
76. MNL OL, U.o.
77. MNL OL, U.o. a levélben említett jegyzék hiányzik.
78. Nagy Gábor: Ítéletek „fasiszta” könyvek miatt. = ArchivNet, 10. évf. (2010.) 4. sz. (www.archivnet.hu)

Könyvtár, ami összeköt – 2016

Immár hatodik alkalommal hirdeti meg a Magyar Országgyűlés elnöke a „Könyvtár, ami összeköt – Kárpát-medencei fiatal magyar könyvtárosok együttműködése” elnevezésű ösztöndíjprogramot. A 2011-ben indult kezdeményezés változatlan célja a hazai és külföldi fiatal magyar könyvtárosok közös munkavégzésének, tapasztalatcseréjének, szakmai együttműködésének elősegítése, támogatása.

A pályázati felhívás szövege az Országgyűlési Könyvtár honlapján
(www.ogyk.hu) olvasható.